

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 13

Broj 12

Decembar 2020.

Jovan Bajford

Antisemitizam i “Jevrejsko pitanje” Jaše Tomića

Oktobra 2008. godine, Efraim Zurof, direktor jerusalimskog *Centra Simon Vizental*, odbio je titulu počasnog građanina Novog Sada, koje mu je ovaj grad dodelio kao priznanje za dugogodišnje zalaganje da se Šandor Kepiro (jedan od ljudi odgovornih za Novosadsku raciju januara 1942) izvede pred lice pravde. Kao razlog za svoju odluku Zurof je naveo činjenicu da se u centru Novog Sada nalazi spomenik Jaši Tomiću, “poznatom antisemiti, uz to još i osuđenom ubici.”¹ Ova tvrdnja o Jaši Tomiću odnosila se, pre svega, na njegovo delo *Jevrejsko pitanje* (1884) ali i na činjenicu da je Tomić 1890. osuđen na višegodišnju zatvorsku kaznu za ubistvo novosadskog novinara Miše Dimitrijevića.²

Odluka Efraima Zurofa oživela je u srpskoj javnosti polemiku o liku i delu Jaše Tomića, koja je započela još pre dve godine, kada je u Dunavskoj ulici u Novom Sadu otkriven sporni spomenik. S obzirom na to da je Jaša Tomić krajem 19. veka bio jedan od utemeljivača Radikalne stranke, mnogi su tvrdili da je podizanje ovog obeležja motivisano željom tadašnje gradske vlade u Novom Sadu da na svaki mogući način promovise ideje i program vladajuće Srpske radikalne stranke. Istovremeno, pristalice Jaše Tomića potenciraju stav da se radi o “čovjeku koji je ceo život posvetio prisajedinjenju Vojvodine Kraljevini Srbiji”, ali se javljaju i drugi, koji u spomeniku vide pokušaj podrivanja ideje o antonomiji Vojvodine u okviru Srbije.³ Treći u prvi plan

stavljaju zločin za koji je Tomić bio osuđen. LDP je, na primer, tvrdio da je “Jaša Tomić ubio nosioca liberalno-građanske ideje, Mišu Dimitrijevića”, te da zato spomenik predstavlja “omalovažavanje vrednosti srpskog građanskog društva”.⁴ Ipak, ubedljivo najčešći argument da Jaša Tomić ne zaslužuje spomenik bila je činjenica da je u javnosti zastupao antisemitiske stavove, neprihvatljive za demokratsko društvo na početku 21. veka.

Uprkos brojnim kritikama, pobornici spornog spomenika su nastavili da slave Jašu Tomića kao najznačajnijeg političara koga je u 20. veku srpski narod u Vojvodini imao, “rasnog novinara i urednika” i čoveka koji je raspolagao “izuzetnom radnom energijom, lepim znanjima i širokim obrazovanjem”.⁵ O njegovom antisemitizmu nisu ni pre ni posle Zurofovih komentara imali mnogo šta da kažu. Maja Gojković, gradonačelnica Novog Sada u vreme kada je podignut spomenik, nedavno je u emisiji “Kažiprst” na radiju B92 izjavila da o ovoj temi ne želi da govori, jer “nije čitala spis” i “ima odbojnost” prema antisemitizmu.⁶ U novembru 2006. članovi Odbora za podizanje spomenika Jaši Tomiću insistirali su da “priče o tome da je Jaša Tomić bio antisemita jednostavno nisu tačne”, budući da antisemitizam kod Tomića “nije postojao”.⁷ Pisac članka o Jaši Tomiću objavljenog u *NIN*-u oktobra meseca ove godine u neopravdanim optužbama za antisemitizam vidi “organizovanu kampanju” vojvođanskih “secesionista” i “autonomaša”, zarad “neustavnog prekrivanja državnog uređenja”.⁸

Da bi potkrepili stav o nepostojanju antisemitizma kod Jaše Tomića, njegove pristalice često podvlače da se *Jevrejsko pitanje*, da bi se ispravno razumelo, mora posmatrati “u kontekstu”, što znači da ga treba interpretirati i vrednovati kao plod istorijskog trenutka i političkog miljea u kome je nastalo. Tako Drago Njegovan, pot-

predsednik Odbora za podizanje spomenika Jaši Tomiću, u listu *Danas* podseća da je Jaša Tomić sporni pamflet pisao 1884. godine i da stoga delo *Jevrejsko pitanje* nije ni u kakvoj vezi sa savremenim oblicima antisemitizma, uključujući i onaj koji u Srbiji propagiraju razni desničarski i neonacistički pokreti.⁹ U emisiji Kažiprst Maja Gojković je *Jevrejsko pitanje* isto tako okarakterisala kao “knjigu iz hiljadu osamsto i neke”, dok je Petar Ignja, autor ranije pomenutog članka u *NIN*-u, poručio Efraimu Zurofu da tek kada pročita *Jevrejsko pitanje* i, što je još važnije, “uzme u obzir vreme kada je to pisano”, shvatiće da u tom delu zapravo nema ničeg spornog.

Na kontekstualizaciju spornih ideja Jaše Tomića upućuje i historičar Čedomir Antić, u jednoj znatno odmerenijoj izjavi, datoj za B92. On kaže da “stav prema jevrejskom narodu u 19. veku treba tumačiti na drugačiji način nego stav prema njima u 20. i 21. veku”, te da je i pored svojih antisemitskih uverenja, Jaša Tomić bio “predstavnik jednog pokreta koji je suštinski [...] bio demokratski”.¹⁰ Antić je delimično u pravu kada tvrdi da je u 19. veku bilo moguće istovremeno biti član “demokratskog pokreta” i antisemita. U to vreme antisemitizam nije bio političko uverenje na osnovu koga je uvek bilo moguće praviti razliku između levičara i desničara, liberala i konzervativaca, demokrata i onih koji to nisu. Uostalom, krajem 19. veka ni sam pojam “demokratije” nije značio isto što i danas: u gotovo svim demokratskim društvima u to vreme, iz političkog procesa bile su isključene žene, nacionalne, verske i rasne manjine i druge marginalizovane društvene grupe. Međutim, u polemikama o antisemitizmu Jaše Tomića i pozivu da se *Jevrejsko pitanje* adekvatno “kontekstualizuje” (što je samo po sebi sasvim legitimno, pa čak i dobrodošlo), retko kada se zalazi u detaljnije razmatranje stanja političke kulture u vremenu u kome je to delo nastalo. Umesto toga “kontekst” se navodi kao nešto što je samo po sebi olakšavajuća okolnost, a pozivanje na njega se koristi kao retorička poštapalica kojom se izbegava iskreno suočavanje sa kontroverznim aspektima Tomićevog dela.

U nastavku ovog teksta, pokušaću da Tomićevo *Jevrejsko pitanje* postavim u istorijski i društveni “kontekst”. Ovo podrazumeva detaljniji uvid u antisemitske motive koji se pojavljuju u Tomićevom delu, kao i analizu njihovog porekla i kasnijeg razvoja, naročito u prvoj polovini 20. veka.

Jevrejsko pitanje – prvi put štampano u Novom Sadu 1884. jedno je u nizu antisemitskih pamfleta objavljenih na srpskom jeziku u periodu neposredno po potpisivanju Berlinskog ugovora, kojim je Jevrejima u Kraljevini Srbiji formalno zagarantovana puna građanska ravnopravnost.¹¹ Kao i drugde u Evropi, emancipacija Jevreja je kod određenog sloja stanovništva u Srbiji izazvala ozlojeđenost i podozrenje. Ovaj negativni stav prema Jevrejima bio je podstaknut reakcijom elite na deo Berlinskog ugovora koji se odnosio na prava manjina i bio napadan kao nametnuto rešenje, diktat velikih sila i mešanje u unutrašnje uređenje novopriznate kraljevine. Nekolicina javnih ličnosti u Srbiji i Vojvodini tada otvara takozvano “jevrejsko pitanje” i u štampi se pojavljuje niz kvazi-naučnih eseja, pamfleta i polemičkih tekstova antisemitskog sadržaja. Najznačajniji među njima, pored *Jevrejskog pitanja* Jaše Tomića, svakako su *Vjerozakonsko učenje Talmuda ili ogledalo čivutskog poštenja* Vase Pelagića (1879), *O Jevrejskom pitanju u Srbiji* Nikole Jovanovića – Amerikanca (1879), *Kakav za o upliv stvara čivutska vera i moral u društvu ljudskom* Sime Stanojevića (1880), i *Nedajmo Srbiju čivutima*, koju je 1882. objavila “grupa srpskih rodoljuba”.

Većina ovih dela nastala je po uzoru na antisemitsku literaturu sa nemačkog govornog područja. Formalna emancipacija Jevreja u Austro-ugarskoj i Nemačkoj sedamdesetih godina 19. veka dovela je do naglog porasta antisemitizma u tim zemljama. Nakon kraha Bečke (a kasnije i Berlinske) berze 1873. godine, populistički nastrojeni političari u Austriji i Nemačkoj uzroke ekonomske krize tražili su u liberalnoj ekonomskoj politici (“mančesterizam”), za čije su glavne nosioce proglašeni jevrejski finasijeri, bankari i krupni kapital. Situacija se dodatno pogoršala posle 1882. kada je glasačko pravo u Austro-ugarskoj prošireno na zanatlije i srednju klasu, čime je stvoren veći prostor za delovanje populističke politike. Već uvreženi anti-jevrejski stereotipi i predrasude tada su postali predmet neposredne političke eksploatacije.¹²

Brojni mladi Srbi, u to vreme školovani u Pešti, Beču i Pragu, iz Evrope su se vraćali zaraženi antisemitskim idejama. Jaša Tomić već na prvoj strani *Jevrejskog pitanja* objašnjava da je do odlaska u Beč “pisao onako, da su Jevreji celog sveta mogli biti samnom potpuno zadovoljni”. Tek nakon boravka u “današnjoj prestonici Jevreja” –

Beču – i dugih noći koje je proveo “čitajući ili promišljajući o jevrejskom pitanju”, Tomić je “podlegao” zavodljivim čarima antisemitizma. Studija *Jevrejsko pitanje*, nastala kao rezultat ovih “čitanja i promišljanja”, ukazuje na odlično poznavanje antisemitske literature tog vremena, uključujući i dela ozloglašenog antisemite Augusta Rolinga (August Rohling), o kome će kasnije biti reči. Tomić takođe navodi da je 1882, u Beču, u “klubu austrijskih narodnosti”, održao predavanje o “starodrevnom, sredovečnom i današnjem protujevrejstvu”, te da mu je namera da, u *Jevrejskom pitanju*, to predavanje “obradi za srpski svet”.¹³

Tomić, dakle, nije bio samo recipijent antisemitskih ideja nego i njihov propagator, kako u Beču, tako i među “srpskim svetom”.

Slično Tomiću, njegov savremenik Vasa Pelagić se u *Vjerozakonskom učenju Talmuda* –jednom od prvih antisemitskih pamfleta štampanih na srpskom jeziku – takođe poziva na nekoliko nemačkih i austrijskih autora. Štaviše, najveći deo Pelagićevog pamfleta sastoji se od izvoda iz antisemitske knjige *Moralna filozofija Talmuda* (Die Sittenlehre des Talmud, autor nepoznat, Berlin, 1867) sa čijim se sadržajem, Pelagić insistira, treba upoznati “svaka porodica svih pokrajna gde Čivuta ima”, naročito u vreme kada “Čivuti”, kao što je bio slučaj u Srbiji, “postaju ravnopravni građani”.

Iako su antisemitske ideje austrijskih i nemačkih autora bile izuzetno prijemčive, autori antisemitske literature na srpskom jeziku krajem 19. veka nastojali su da ih prilagode srpskom kontekstu i približe čitaocima u Vojvodini i Kraljevini Srbiji. Jevreji su u njihovim delima predstavljeni kao najveći neprijatelji upravo Slovena. Jaša Tomić navodi da su Jevreji glavna prepreka autonomiji slovenskih naroda u okviru Austrougarske monarhije: “kad god je dolazilo do toga da se Slavenima u Austriji dade ravnopravnost, jevrejska štampa je ustajala protiv toga [...] Dok god se narodnosti u jednoj državi glože, dotle ne dolazi do naprednih i korisnih ustanova, a to Jevrejima baš i godi”. To što austrougarske vlasti među “narodnostima” na Balkanu još nisu stvorile “napredne i korisne ustanove”, Tomić pripisuje nastojanju Jevreja da sve “ostane trulo i dalje”, jer “gde je trulo, goje se i napreduju ‘jevrejski crvi’”. On čak tvrdi da “Jevreji najvećma mrze Slovene” zato što se Sloveni “pokazahu najnepriступalniji jevrejskom uplivu”. Britanskog premijera “Lorda Dizrajelija”, koji “beše poreklom Jevrejin”, Tomić predstavlja

kao najvećeg zlotvora Srba, između ostalog i zato što je insistirao da Srbija mora Jevrejima garantovati građanska prava. I Vasa Pelagić, iza pritiska na “Srbiju i Rumuniju da priznaju Čivute i njihovu vjeru kao ravnopravne sa ostalim državljanima pred zakonom”, vidi nečistu rabotu antislovenski nastrojenih sledbenika judaizma, čiji je konačni cilj porobljavanje “nas Hrišćana, kamo i mi Srbi pripadamo”.

U *Jevrejskom pitanju* se kao centralni motiv, i na neki način kao suština “jevrejskog pitanja”, pojavljuje – *Talmud*. Za Jašu Tomića, *Talmud* je “kobna reč”, a talmudizam “novija jevrejska vera” koja “širi nemoral” u društvu. *Talmud* zapoveda svakom Jevrejину da treba “da nejevrejina vara, upropašćuje, pa i ubija”. Štaviše, Tomić smatra da *Talmud* nije samo knjiga, već i srž jevrejstva, koji se vremenom “oživotvorio”, “prešao im je [Jevrejima] u krv i prelazi po zakonu krvnog nasljedstva, od oca na sina”. Slične tvrdnje nalazimo i u *Vjerozakonskom učenju Talmuda* Vase Pelagića, gde autor tvrdi da *Talmud* uči Jevreje da “varaju, zakidaju, grabe, zalagivaju, panjkaju, mrze, upropašćuju, gule i ubijaju sve narode koji Čivuti nijesu”, i da se u njemu krije odgovor na pitanje šta se sve “nečivutskom svetu sprema” od strane Jevreja.

Opsesija *Talmudom* kao izvoristom jevrejskog (ne)moralna, koju nalazimo kod Tomića i Pelagića, predstavlja jedno od ključnih obeležja “konteksta” u kome se njihova antisemitska misao razvila. U evropskoj antisemitskoj kulturi s kraja 19. veka, *Talmud* je smatran za jedinstven dokument čiji sadržaj dokazuje štetnost “upliva” jevrejskih vrednosti na hrišćanska društva. Iako se dublji koreni ovakvih tvdnji nalaze u Srednjem veku, u anti-jevrejskoj propagandi Španske inkvizicije, glavni promoter ove ideje u 19. veku bio je katolički sveštenik i teolog August Roling (August Rohling), profesor na Katoličkom univerzitetu u Pragu i autor knjige *Talmudski Jevrejin* (Der Talmudjude, Minster, 1871). Ovo Rolingovo delo je sačinjeno od tendenciozno prevedenih i interpretiranih “citata” iz *Talmuda*, prepisanih iz knjige *Razotrkriveni Judaizam* (Entdecktes Judenthum), koju je još 1700. u Hajdelbergu sročio i objavio Johan Andreas Ajsenmenger (Johann Andreas Eisenmenger).¹⁴

August Roling i njegovo plagijatorsko delo nesumnjivo su ostavili snažan utisak na Jašu Tomića i Vasu Pelagića. Obojica ga u svojim

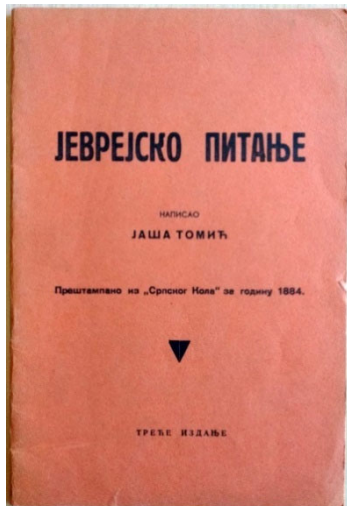
napisima spominju sa neskrivenim divljenjem. Jaša Tomić recimo, otkriva da je “dr. Roling” toliko siguran u istinitost navoda u knjizi *Talmudski Jevrejini*, da je ponudio “dosta veliku sumu novaca” onome ko dokaže “da u njegovom prevodu talmuda, ima ma i samo jedne neistinite reči”. “Novac”, objašnjava dalje Tomić, “ne zasluži do danas ni jedan rabiner”, što je za njega očigledno bio dovoljan dokaz da Rolingovo delo neupitno zaslužuje uvažavanje. Priču o Rolingu i “1000 talira” koje je navodno, ponudio onome ko opovrgne njegove tvrdnje, nalazimo i kod Vase Pelagića, koji dodaje da je Roling kasnije “morao pobjeći u Ameriku, zbog osvete ‘bogoizabranih’ Izrailjčana”.

Istina o Rolingu i njegovoj naučnoj reputaciji je, međutim, dugačija. Jedna od Rolingovih omiljenih “naučnih” tema bila je ritualno ubistvo kod Jevreja, odnosno kleveta, koja datira iz Srednjeg veka – da Jevreji za praznik Pesah u beskvasni hleb (macot) stavljaju krv hrišćanske dece. Godine 1882, kada je grupa Jevreja u mestu Tisaeslar (Tisza-Eszlár) u Mađarskoj, optužena za ubistvo jedne mlade hrišćanke, Roling se ponudio da pod zakletvom posvedoči da Jevreji kao sledbenici *Talmuda* upražnjavaju ritualna ubistva. Rabin po imenu Jozef Bloh (Joseph Bloch) je tada Rolinga optužio za nepoznavanje *Talmuda* i ponudio mu 3000 talira ako, kao navodni “stručnjak” za ovu knjigu, pred svedocima ispravno prevede sa hebrejskog bilo koji nasumice odabran citat. Roling je uzvratio tužbom za klevetu, ali nije prihvatio Blohov izazov, jer bi svakako izgubio. U najboljem slučaju, morao bi da prizna da hebrejskim ne vlada najbolje da je navode u svojoj knjizi o *Talmudu* prepisao iz Ajsenmengerovog dela s početka 18. veka. U očiglednoj želji da izbegne dalju kompromitaciju, Roling je na kraju povukao tužbu protiv Bloha. Kasnije se, ponižen i smejan od strane svojih kolega, povukao sa praškog univerziteta, ali je narednih godina nastavio da u javnosti agituje protiv Jevreja i optužuje ih za ritualna ubistva.¹⁵ Jaša Tomić je, sasvim sigurno, bio upućen u “slučaj Tisaeslar” o kome su izveštavale sve novine u to vreme. Ipak, ni Rolingovi sporni stavovi o Jevrejima kao ritualnim ubicama, ni njegova ozloglašena u akademskim krugovima, nisu odvratile autora *Jevrejskog pitanja* (koji je, po rečima akademika Vasilija Krestića, raspolagao “lepim znanjima i širokim obrazovanjem”) da prema njemu iskaže poštovanje i uvažavanje.

Jaša Tomić i Vasa Pelagić nisu bili jedini autori koji su u to vreme bili zaneti mračnim idejama Augusta Rolinga i drugih desno nastrojenih katoličkih teologa. Brojni austrijski političari čija je platforma bila zasnovana na idejama antisemitizma, promovisali su u javnosti navode iz *Talmudskog Jevrejina* i srodne literature. Kleveta *Talmuda* imala je dvostruki propagandni značaj. Prvo, *Talmud* je od strane antisemita promovisan kao dokaz “iz prve ruke” da Jevreji od davnina kuju zaveru protiv nejevreja. U tom smislu, *Talmud* je krajem 19. veka igrao ulogu koju su početkom 20. veka preuzeli *Protokoli sionskih mudraca*. Drugo, navodni “citati” iz *Talmuda*, korišćeni su za učutkavanje kritičara antisemitskih ideja i svih onih koji su se zalagali za ravnopravnost Jevreja. Na osnovu pogrešnih i zlonamernih interpretacija izvoda iz *Talmuda*, objavljenih u Rolingovoj knjizi i sličnoj literaturi, tvrdilo se da su Jevreji ti koji su puni mržnje, da ugrožavaju ostale narode i stoga ne zaslužuju ravnopravnost sve dok se pridržavaju *Talmuda*. Logični nastavak ovog argumenta bio je da je svaki napad na Jevreje zapravo legitiman i da predstavlja samo uzvraćanje udarca moćnom i perfidnom protivniku koji vekovima ugrožava prava drugih.

Ovakvo tumačenje *Talmuda* i shodno tome “argumentovano” opiranje ravnopravnosti Jevreja u odnosu na druge narode nalazimo i kod srpskih autora. Vasa Pelagić recimo tvrdi da on nije “protivan ravnopravnosti Čivuta” i da pripada “onim ljudima, koji propovjedaju [...] jednakost i bratstvo sviju ljudi i naroda”. Međutim, on smatra da Jevreji – “Čivuti” – ne zaslužuju ravnopravnost dok se “ne odreknu *Talmuda*” i ne “prigrle vjeru istine i pravičnosti”. Do tada, tvrdi Pelagić, treba im “po talmudski odmjerivati i suditi”. Ovo podrazumeva, može se pretpostaviti, sve ono što Jevreji, navodno, sprovode nad drugima: “mržnju”, “panjkanje”, “guljenje” pa i “ubijanje”. Jaša Tomić, takođe, tvrdi da nije “protiv jevrejske vere”, nego protiv “jevrejskog morala, protiv jevrejskih nazora i protiv jevrejskih težnji”, koji su sadržani u *Talmudu*. S obzirom na konstataciju da je “talmudizam” vremenom prešao sa “hartije” u jevrejsku “krv”, formalno odricanje od *Talmuda* očigledno nije dovoljno dobro rešenje. Rešenje nije ni proterivanje Jevreja ili spaljivanje jevrejskih knjiga jer, kao što i sam Tomić konstatuje, ovi metodi, u prošlosti “upotrebljavani protiv Jevreja, na žalost nisu pomogli”. Tomić zato poziva na “ustavnu borbu protiv Jevreja” i uspostavljanje

porotnog “suda časti”, u kojem bi “ljudi iz naroda” (kategorija koja po Tomiću eksplicitno isključuje Jevreje), sudili onima koji “varaju” i “gule”, to jest Jevrejima. Dakle, Jaša Tomić rešenje “jevrejskog pitanja” vidi u institucionalizaciji nejednakosti, diskriminacije i progona kojom bi se na Jevreje “udarilo pravim putem”. Toliko o Tomiću kao utemeljivaču “demokratije” i članu “demokratskog pokreta”.

Možda je, ovom prilikom, ipak najvažnije skrenuti pažnju na činjenicu da su ideje koje je krajem 19. veka u Srbiju doneo Jasa Tomić bile iste one koje će nekoliko decenija kasnije inspirisati najvećena nacističke zločince. Među političarima u Austriji koji su, baš kao i Jaša Tomić,

preuzeli ideje Augusta Rolinga i srodnih autora, bio je i jedan od najvećih antisemita s kraja 19. veka, Karl Luger (Karl Lueger).¹⁶ Lugerova politika, u vremenu između 1897. i 1910, dok je bio gradonačelnik Beča, imala je značajan uticaj na politički razvoj još jednog ozloglašnog bečlijca, budućeg vođe Trećeg rajha, Adolfa Hitlera. Poznato je da je Hitler vodio rasprave o Talmudu sa svojim ličnim prijateljem i političkim saradnikom Ditrihom Ekartom (Dietrich Eckart), tokom kojih je parafrazirao navode iz Rolingovog dela.¹⁷ Tragove Rolingovih ideja nalazimo i u knjizi *Nemoral u Talmudu* (Unmoral im Talmud, 1920) Alfreda Rozenberga, jednog od najuticajnijih ideologa nacional-socijalizma. Zato ne treba da čudi što su nacisti u toku Kristalne noći (Kristalnacht) 9. novembra 1938, sa velikim žarom spaljivali jevrejske knjige, ili što su, po dolasku na vlast u Nemačkoj 1933. godine u obavezni nastavni program uveli časove posvećene *Talmudu*. Deca školovana pod nacizmom učila su da, pored *Protokola sionskih mudraca*, i *Talmud* – “tajni jevrejski zakonik”, sadrži plan svetske jevrejske zavere. Na časovima su proučavali izvode iz *Talmuda* preuzete iz Rolingove knjige, iste one “citate” koje u *Jevrejskom pitanju* parafrazira Jaša Tomić, a Vasa Pelagić prenosi *verbatim*.¹⁸

Sve prethodno pomenute činjenice opovrgavaju stav – često prisutan u diskusijama o Jaši Tomiću i “kontekstu” u kome je njegovo delo nastalo – kojim se negira bilo kakva veza između *Jevrejskog pitanja* iz 1884. i ideologije nemačkog nacizma koja je, pola veka kasnije, proizvela Holokaust. Negiranje ove veze zasnovano je na pretpostavci da je antisemitizam nemačkih nacističkih koji je doveo do Aušvica, bio istorijski izolovana pojava. Potpuno je jasno, međutim, da je nacizam zapravo bio kulminacija jedne duge ideološke tradicije, čijem je razvoju najznačajniji doprinos dala upravo desničarska politička kultura u Austriji i Nemačkoj krajem 19. veka. Ma koliko bile vredne potonje zasluge Jaše Tomića u domenu nacionalnog, kulturnog i političkog rada, ne sme se zaboraviti da je on, iako sa margina, bio deo ove desničarske političke kulture, i da je, uz nekolicinu drugih autora, u Srbiju uvezao njene vrednosti. Štaviše, svaka sledeća generacija antisemitski nastrojenih autora u Srbiji, bila je inspirisana idejama koje je na srpskom jeziku među prvima popularisao Jaša Tomić. Drugoizdanje *Jevrejskog pitanja* štampano je neposredno pred Drugi svetski rat, kada je pod uticajem nacističke Nemačke u jugoslovenskom društvu došlo do jačanja antisemitizma.¹⁹

Motive iz Tomićevog pamfleta nalazimo i kod Lazara Prokića, Milorada Mojića i Georgija Pavlovića, čija su dela štampana za vreme okupacije, kao deo kolaboracionističke propagande.²⁰

Politički pogledi koje je Tomić popularisao krajem 19. veka, kao i *Jevrejsko pitanje* u celosti, prisutni su i dan danas na internet sajtovima koje posećuju simpatizeri neonacističkih pokreta: Racionalisti, Stormfront i Nacionalni stroj. *Jevrejsko pitanje* se, prema tome, mora prepoznati i kao tekst čiji sadržaj već sto dvadeset godina opstaje i služi kao stalno mesto antisemitskog diskursa u Srbiji.

Upravo zbog toga je preko potrebna potpuna i detaljna “kontekstualizacija” Tomićevog dela, koja će dovesti do objektivnog sagledavanja njegove istorijske uloge. Prema postojećim činjenicama, jasno je da “kontekst” nije “olakšavajuća okolnost” u proceni uloge Jaše Tomića u širenju ideja antisemitizma u Srbiji.

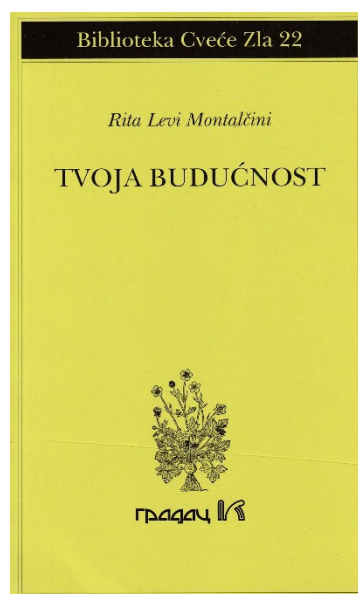
1. “Zurof protestuje zbog Jaše Tomića”, B92.net, 22. oktobar, 2008.
2. Motiv za ubistvo bilo je to što je Dimitrijević, da bi napakostio svom političkom protivniku Jaši Tomiću, objavio pisma koja mu je, u mladosti, pisala Tomićeva žena Milica.

3. R.B. "Polemike o ličnosti" *Danas* 10. novembar, 2006. Za članove Odbora za podizanje spomenika Jaši Tomiću, među kojima je bio značajan broj simpatizera tada još uvek jedinstvene Srpske radikalne stranke, spomenik Jaši Tomiću simbolizuje "put kojim treba da idemo" i podsetnik današnjoj generaciji Novosađana da "treba da brani i čuva slobodu sa istim žarom s kojim se Jaša Tomić za nju svojevremeno borio" (vidi Kukobat, R. "Jaša Tomić ponovo među Novosađanima" *Glas Javnosti*, 10. novembar, 2006.)
4. R.D. "Drška afirmacija primitivizma", *Danas*, 10. novembar, 2006.
5. Akademik Vasilije Krestić u tekstu Marine Vulićević, "Znameniti Srbin", *Politika*, 30. jun, 2007.
6. Emisija *Kažiprst*, B92, 29. oktobar, 2008.
7. S. Ignjatović "Tomić bio antisemita i činio zla", *Dnevnik*, 8. novembar, 2006.
8. Petar Ignja, "Hajka na Jašu Tomića", *NIN*, 30. oktobar, 2008.
9. "Da li se otvaranje spomenika Jaši Tomiću može dovesti u vezu sa širenje antisemitizma?", *Danas*, 11-12. novembar, 2006.
10. "Zurof protestuje zbog Jaše Tomića", B92, 22. oktobar, 2008. Istu izjavu, dva dana kasnije, objavila je i *Politika*, vidi S. Živković, "Traže uklaňjanje spomenika Jaši Tomiću", *Politika*, 24. Oktobar, 2008.
11. Iako je Berlinski ugovor potpisan 1878. godine, Jevreji u Srbiji građanska prava ostvarili tek 1889. godine, kada je novi Ustav Kraljevine Srbije usklađen sa obavezama iz ovog ugovora.
12. Wistrich, Robert, *Antisemitism: The Longest Hatred* (New York, Pantheon Books, 1991), str. 56-57; Leon Poliakov, *History of Antisemitism, Vol. IV: Suicidal Europe, 1870-1933* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003), str. 23-24.
13. Predavanje je objavljeno, na nemačkom jeziku, iste godine kad i *Jevrejsko pitanje*. Jaša Tomić, *Der antike, mittelalterliche und moderne Antisemitismus* (Werschetz [Vršac]: Druck von Wettel & Veronits, 1884).
14. Za objašnjenje i opovrgnuće najčešće navodjenih "citata" iz *Talmuda*, vidi tekst *The Talmud in anti-Semitic Polemics* (Anti-Defamation League, 2003).
15. David Biale, *Blood and Belief: The Circulation of a Symbol Between Jews and Christians* (University of California Press, 2007), str. 130-131; Leon Poliakov, *History of Antisemitism, Vol. IV: Suicidal Europe, 1870-1933*, (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2003), str. 15-16.
16. Wistrich, Robert, *Antisemitism: The Longest Hatred* (New York, Pantheon Books, 1991), str. 62.
17. Ekart, Ditrih, *Boljševizam od Mojsija do Lenjina: Razgovor između Hitlera i mene*. (Beograd: Duhovna raskršća, 1998), str. 35-37.
18. Wegner, Gregory, *Anti-Semitism and Schooling Under the Third Reich* (Routledge, 2002), str. 80-84.
19. Jaša Tomić, *Jevrejsko pitanje (2. izdanje)*, (Petrovgrad: Štamparija Popmijatov, 1940).
20. Milorad Mojić, *Srpski narod u kandžama Jevreja*, (Beograd: Luč, 1941); Laza Prokić, *Ko su oni?* (Beograd, 1941) i *Jevreji u Srbiji* (Beograd, 1941); Georgije Pavlović, *Pod šestokrakom zvezdom* (Beograd: Prosvetna zajednica, 1943).

Peščanik.net, 17.11.2008.

Neke knjige Jovana Bajforda

- Denial and Repression of Antisemitism: Post-Communist Remembrance of the Serbian Bishop Nikolaj Velimirović* (Central European University, 2008).
- Discovering Psychology with Nicola Brace*. (The Open University, 2010).
- Conspiracy Theories: A Critical Introduction* (Springer, 2011).
- Psychology and History: Interdisciplinary Explorations* co-edited with Cristian Tileagă (Cambridge University, 2014).
- Picturing Genocide in the Independent State of Croatia: Atrocity Images and the Contested Memory of the Second World War in the Balkans* (Bloomsbury, 2020).

Rita Levi Montalcini, **Tvoja budućnost**, GRADAC, Čačak, 2019.
 Prevod sa italijanskog Maja Živković,
 Naslov izvornika: Rita Levi Montalcini, **Il tuo futuro**, Fondazione Levi Montalcini, 1993.

Tragom Montalčinijeve

TVOJA BUDUĆNOST nevelika knjiga velike naučnice, dobitnika Nobelove nagrade za medicinu 1986. godine, namenjena adolescentima, koje ona posebno uvažava, prepuna je razložnih, ne i prenaplašenih, pouka za one koji su u prirodnim ali i opasnim razvojnim dilemama. Ona ih je pisala u svojoj osamdeset i četvrtoj godini, što već samo po sebi govori o njenom iskustvu i trajnom motivu učenja, istraživanja, razmene sa sredinom. Ona se ne libi da se osloni na svoj mukotrpan i radom ispunjen život da bi naglasila da se ne treba plašiti izazova i teškoća, čak ni ozbiljnog ometanja ili omalovažavanja. Ona ne traži od mladih da budu borci i heroji nego osobene individue koje upoznaju sebe izvlačeći ono što je najbolje a istražujući na svom putu i na vrednostima koje im predočava iz raznih oblasti, delatnosti i života.

Kako je prošlo gotovo trideset godina od nastanka ovog rukopisa, a znajući za stalnu aktivnost autorke i njenu snažnu uključenost u najnovije naučne i društvene tokove, svakako treba pretpostaviti da bi ona danas obuhvatila i one fenomene koji tada nisu bili poznati. Ona pominje prethodne naučno-tehničke revolucije, ali ovu poslednju informatičku, tehnološku i komunikacijsku nije mogla još da sagleda, posebno njen uticaj na proizvodnju, kretanje i društvene tokove. Razumeti njeno delo znači razumeti i podsticaje na traganje i akciju u svom vremenu – što bismo označili Montalčinijevskim tragom čvrsto oslonjenim na saznanja i promišljanja. Zamislimo tako da na poslednjoj stranici knjige postoji molba mladom čitaocu da je dopuni bar sa nekoliko stavki najnovijih dostignuća i modela ponašanja adolescentata od uticaja na projektovanje „Tvoje budućnosti“...

U Prologu objašnjava cilj i sadržaj „ovih beleški“ i nadu da će ih pročitati i roditelji, staratelji i učitelji da bi se bolje razumeli s mladima, da bi potom (Ab initio) razmotrila istoriju vrste *homo sapiens-sapiens* i upozorila na razlike u odnosu prema mladima u rasponu od autoritarnog do maksimalno tolerantnog, kao i na neuspehe obrazovnih sistema da podignu srećnije i za život

spremnije mlade. Verujemo da bi danas imala još više razloga za te konstatacije imajući u vidu okolnosti u kojima rastu i žive mladi u svetu punom netolerancije, nasilja, siromaštva, imigrantstva. Ovo tim pre što u njeno vreme nisu bili odo maćeni sajber-kriminal, nasilje nad decom putem interneta, dečija pornografija, tzv. post-istina i lažne vesti, pandemije, lock-down, nove i nepoznate bolesti i ostale pošasti sada već uobičajene. Neke od njih razmatrali smo u novom *Kodeksu Deca i mediji – Pravilnik protiv zloupotrebe dece u medijske svrhe i Kodeks o zaštiti dece od političkih zloupotreba* u izdanju Prijatelja dece Srbije i Beogradske otvorene škole krajem 2019. godine.

Shodno širini svog antropološkog pogleda, Montalčinijeva navodi obilje svežih nalaza iz medicine, pre svega neurologije i histologije, uz mnoštvo autora i institucija, da bi otklonila ranije stereotipe (npr. o inteligenciji) i stabilizovala nove poglede koji su umnogome naučniji, humaniji i za mlade povoljniji, jer im ostavljaju više prostora za razvoj i bitno lično učešće. Kao veliki protivnik rasističkih pogleda i borac za ravnopravnost i poboljšanje šansi i položaja žena, ona svojim primerom i delovanjem uspeva da promeni i ubedi a, rekli bismo, mladima i omili projekciju i realizaciju svog profesionalnog i životnog puta, oslobođenog straha od neuspeha s obzirom na preobilje ponuda u okruženju.

Uverljiva na rečima, prijemčiva likom (na većini prevoda izdanja ovih dela je neki od njenih portreta blagog pogleda, punog iskustva i razumevanja), ona zastupa svoju „majeutiku“ tipa „da sa tobom razmotrimo“, a onda vrlo sistematično izlaže spoljašnje i unutrašnje probleme koje mladi mogu imati ponavljajući stalno njihovo pravo na izbor. Podseća da „mladi nedovoljno poznaju svoje prirodne sklonosti i sposobnosti“, ali i spoljašnje teškoće. Zato im poručuje: „Tvoja će budućnost biti utoliko bolja ukoliko bolje budeš znao da iskoristiš izuzetne kognitivne sposobnosti svog mozga i ukoliko budeš u stanju da zadržiš spokoj i primenjuješ kritičku moć kada zagospodare pojave kolektivne histerije i ludila“. Tome u prilog posvećene su stranice osvrta na istoriju ljudskih društava, za razliku od lične istorije i iskustava. Ona se na nov način temeljno upušta u razmatranje klasičnog problema odnosa uticaja nasleđa i sredine (*nature and nurture*), ulazeći u genetičke i srodne rasprave da bi ohrabрила mlade da bez izgovora traže svoj put razvoja. Ipak, na

ovom mestu nema dovoljno prostora da se navode njeni zanimljivi argumenti i objašnjenja, osim da se još doda njeno naglašavanje velike uloge jezika u razvoju ljudske vrste, kulture, komunikacija, prenosa znanja i iskustava, u životu uopšte.

Montalčinijeva, dobro obrazovana i u večnom procesu istraživanja i učenja, slobodno se upušta u analizu karakteristika pojedinih epoha posmatrajući stvari dijahrono. Izvanredno sažima poente kulturnih (npr. Renesanse, Doba prosvetljenosti, Viktorijanske epohe i sl.) i naučnih revolucija, citirajući mnoge ranije, a posebno sadašnje naučnike (npr. iz molekularne biologije, genetičkog inženjeringa, informatike, ekologije, ali i humanističkih nauka i obrazovanja). Iz njenih redovnih intervjuova sa mladima zna za njihovo nepoverenje u školski sistem i njegove reforme odnosno u strukturu sadržaja koji uče i njihovu opravdanost i primenljivost. Možemo samo pretpostaviti šta bi se tu još moglo reći o našem ranijem „usmerenom obrazovanju“ i povezivanju sa privredom i institucijama koji nisu mogli da prime njegove „rezultate“ ili o sadašnjem „dualnom obrazovanju“ kojem se daju veće šanse. Ona je bila kritična prema ranijem italijanskom modelu, a mladima je predočavala niz novih delatnosti podstičući ih na izučavanje i izbor sa naglaskom da se ne boje svojih greški (posebno stoga što se od dece traži suviše rano opredeljivanje za budući poziv) i da ništa nije određeno do kraja života. Uostalom, danas je neizbežno da se priroda skoro svih poslova vremenom menja, da neki iščezavaju dok novi nastaju, da ljudi menjaju i posao i zaposlenje. Ona je sažela i detaljnije objasnila tri moguća globalna izbora za mlade u tom pogledu:

1. Direktni pristup u svet rada, 2. Tehničke i zanatske delatnosti i 3. Visoko obrazovanje. Dodali bismo ovde, imajući u vidu (ne)obaveštenost i interes mladih, da bi bilo dobro da oni znaju šta im roditelji i bližnji stvarno rade, da kroz praksu vide i oseće neke profesije i poslove, da se o tome priča i podstakne uživljavanje u kući i školi. Da ne prevlada ona naša malograđanska izreka: „Uči škole da ne moraš da radiš“.

Ona sama je lapidarno izložila svoja iskustva ali i prave puteve „vrednovanja vrednosti“ ne samo za mlade, za adolescente nego i za ljude i društvo uopšte, gde je bitan lični izbor i pronalazanje snage u sebi za ono što je najbolje, usaglašavanje načela „jeste“ i „treba“, kako bio rekao Duško Radović u svojoj pesmi *Zdravica*:

*Sve što raste,
htelo bi da raste...*

– *Neka raste,
i treba da raste!*

*Sve što cveta,
htelo bi da cveta...*

– *Neka cveta,
i treba da cveta! itd.*

To je bitno određenje tzv. humanističke psihologije Abrahama Maslova o samoaktualizaciji, što Molčančinijeva ne pominje izrikom, ali zastupa komentarom i primerima o samoprepoznavanju, svesti o sebi, odlučivanju, i sl. Ona smatra da mlade ne treba upućivati samo na struku i posao nego na celovitost života, na slobode i ono što sada nazivamo kvalitetom života. Kao veliki zaštitnik dece posebno se zadržala na Engelsovoj analizi ondašnjeg iskorišćavanja dece u rudnicima. Danas bi sigurno koristila nove argumente poznate i u okviru svetskog pokreta protiv rada maloletnika, posebno u nekim azijskim zemljama i u industriji gde je korišćenje malih, spretnih dečijih prstića nezamenljivo – a jeftino. Stoga, pored zabrane dečijeg rada, tražimo bojkot takvih proizvoda, naročito u modnoj, industriji tepiha, itd.

Mada se nije bavila društvenim, poslovnim i proizvodnim odnosima, jasna je njena kritika nehumanih i eksploatatorskih sistema, diktatura i okoštalih pozicija, gde se stereotipno ponavljaju uloge koje imaju pripadnici određenih klasa, slojeva ili kasta, što se prenosi i na mlade. U tom pogledu njena zapažanja su vrlo živopisna u navođenju dečjih igara pa i onih iz svog detinjstva, kao i nekih novijih istraživanja stvarnih i virtuelno dodeljenih uloga pojedincu u datoj zajednici (npr. kroz sećanje na značajne događaje u životu). Nema sumnje da bi ona i danas, u poodmaklom početku trećeg milenijuma, našla nove nepovoljne primere na koje bi upozorila mlade, jer su stvoreni sasvim novi odnosi i uloge doskora nepoznati ili neočekivani. Možda se neka objašnjenja za to kriju u čitavom spektru pokreta u svetu koji se bore za određena saznanja i prava – recimo građana, dece, hendikepiranih, nezaposlenih, radnika, jer oni više nisu ni proletarijat nego prekarijat, brojni povremeno ili privremeno zaposleni, često baš mladi, koji više nemaju raniju svest i organizovanost, nego se unajmljuju preko agencija gde im rad prestaje samim istekom ugovora, itd. Ona se vidno zalagala za društvenu i pojedinačnu sigurnost adolescenata, koja se u novije vreme drugačije shvata i (ne)ostvaruje.

Možda baš na ovom mestu treba reći da se Rita Levi Montalcini vraća na pitanje „kako treba živeti?“, odnosno „kako živeti život sa punom svešču?“ jer su odgovori različiti za one koji su povlašćeni i druge koji su potlačeni, što je uvek aktuelno koliko i pitanje iz starih priča i legendi. To važi i za problem prenosa znanja i iskustava, jer o tome treba da misle i adolescenti, a kasno je da do nekih zaključaka dođeno tek u starosti, mada ona kaže da „iskustvo pripada onome ko ga je proživio, a sposobnost odraslih je da iz toga izvuku jednostavna pravila ili životne pouke univerzalne vrednosti“. Mnoga istraživanja pokazuju da su danas generacijske razlike i nesporazumi najveći, a nisu retki ni konflikti vidljivi i u svakodnevicama kao i u kriznim situacijama, npr. u ovogodišnjim vanrednim zdravstvenim prilikama. Montalcinijeva je u svojoj otvorenosti i dobronamernosti možda imala previše vere u određene saglasnosti, jer stvarno prenošenje iskustva moguće je samo ako postoji generacijsko razumevanje i poverenje, ali je sada indikativno da mnogi mladi misle da su se okolnosti, tehnologija i život toliko promenili da im iskustvo prethodnih generacija ne samo da ne vredi – nego i smeta. Jasno je, međutim, da ona nije govorila o tome nego o pravim vrednostima i o građenju sopstvene budućnosti mladih.

Ona se dosta dugo zadržava na teškoćama i problemima adolescenata, na njihovoj „izoštrenoj osetljivosti i posledičnoj ranjivosti, svojstvene mladosti“ (opet uz primer iz svog detinjstva), psihičkoj krhkosti, ali i „znanju mladalačkoj impulsivnosti“. Ona dodaje „savet da se potruđiš da pogledaš dalje od neposredne sadašnjosti i da ne fiksiraš pažnju na sebe samog. Tvoj život će biti utoliko bogatiji što više budeš umeo da u svakom iskustvu, iako naizgled lošem, vidiš dobru stranu, koja, na duge staze, može nadvladati ono što je danas uzrok tvoje teskobe“.

Devijantne ili „puteve u jednom pravcu“ Montalcinijeva detaljno razmatra deleći ih u tri velike kategorije: droga, kriminal i lažne vrednosti. Od uzroka okretanju ka drogi izdvaja: „1. Prirodnu težnju mladih da se bune protiv pravila koje društvo nameće, 2. Želju da se lično isproba delovanje droge... kao izvor izvanrednih psihičkih iskustava, euforije i osećanja prijatnosti, i 3. Potrebu da se izbegne osećaj tegobe... pobjegne od stvarnosti i nađe utočište u nerealnom svetu koji je stvorila droga“. Ona prolazi kroz istoriju upotrebe opijata, karakteristike lakih i teških droga, stvaranje endo-

genih supstanci, suštinu apstinetske krize, pa i ličnost mladog narkomana, probleme neučešća pacijenata u „programu oporavka“ kao što govori i o nizu drugih pojava u ovom sve problematičnijem kompleksu, kojem bismo dodali samo povećanje broja narkotika, posebno sintetičkih, njihove dostupnosti mladima uz kriminalizaciju tržišta distribucije i ulazak sve mlađe dece u ovaj svet bez povratka. Mladi su sve nezadovoljniji sobom, okruženjem, ali i nezreli za druge puteve i vrednosti. U drugoj kategoriji su kriminal, posebno organizovani kriminal, u koji se „mladi čovek poput insekta zapliće u paukovu mrežu... dok drugi upravljaju njegovom voljom“. Montalcinijeva nastavlja: „Treći put u jednom pravcu je put lažnih vrednosti... koji izobličava sposobnost razlikovanja istinitog i lažnog, dozvoljenog i nedozvoljenog“. Nalazi da je ovde osnovni motiv – *moć*, koja se ostvaruje na vrlo različite načine uključujući posedovanje, bogatstvo, novac, itd. Dodali bismo da mediji danas to primetno potenciraju, a mladi odgovaraju da im je u tom smislu najvažnije da budu *poznati*, po bilo kojem osnovu, ali što lakše i brže.

Analizom strukture ovog dela, katalogizovanom u Narodnoj biblioteci Srbije kao (a) Psihologija adolescencije i (b) Adolescenti – socijalna integracija, dolazimo do zaključka da je pisano po preciznom naučnom projektu, primerenom baš uzrastu kojem je namenjeno, sa krajnjim ciljem ohrabrenja i podsticanja adolescenata na kreativno traganje za sopstvenim putem i srećom ili bar „stanjem vedrine i zadovoljstva“. Ono je napisano kao priče u nastavcima koje otklanjaju jednu po jednu dilemu, zahvaljujući sugerisanom rezonu i argumentu. Savetuje uvek vedar i optimistički stav, izgradnju poverenja sa bližnjima, zanimanje za sve što nas okružuje, razmišljanje i aktivnost od najranije mladosti do najdublje starosti.

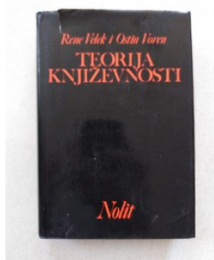
Uostalom, ona sama, njen životni put je najbolji primer onoga o čemu je pisala.

Psiholog Prvoslav Plavšić je poznati istraživač medija i komunikacija, autor *Kodeksa Deca i mediji – Pravilnik protiv zloupotrebe dece u medijske svrhe i Kodeksa o zaštiti dece od političkih zloupotreba* u izdanju Prijatelja dece Srbije i Beogradske otvorene škole.

Miroslava Smiljanić-Spasić

Sazvežđa Ace Spasića

Pre dvadeset pet godina, u noći između 30. novembra i 1. decembra 1995, otišao je Aleksandar I. Spasić. Prerano i preko reda. Iako ga je odnela plućna embolija, mislim da je, zapravo, te 1995. svisnuo od jada. A šta je sve još mogao da uradi za ovo četvrt veka! I dotad je već bio, pionirski i pasionirano, preveo desetine i desetine uticajnih dela značajnih angloameričkih humanističkih mislilaca, sociologa, filozofa (ko nam je doneo Froma?), teoretičara književnosti. Sa dobrim obrazovanjem i sposobnošću kritičkog suda, i sam je bio autor velikog broja esejističkih tekstova razne vrste. Kao novinar od nerva, saradivao je sa raznim medijima - novinskim, radijskim, TV. Dobro se osećao pred TV kamerom, dopadala mu se prosvetiteljska uloga prenosioca pozitivnih poruka, pa je preko dve decenije delao u RTS kao urednik u Naučnom programu, u Programu za kulturu ("Otvorena knjiga", hronike Sajma), kao autor čuvenog Kino-oka. Voleći knjigu u svim njenim vidovima, upustio se i u izdavačku delatnost (između ostalog, Ginisova knjiga rekorda). A uza sve je kao mlad sanjao da bude pesnik (i bio je), da bude glumac (sećate se "Subotom uveče"?) Bio je obrazovan, predan, preduzimljiv, prepun ideja, uvek se laćao nečega novog. I u bolnici je na kolenima držao dasku, da bi rukom radio prevod Džeromovog "Tri čoveka u čamcu". Porodica i Udruženje književnih prevodilaca su dvadeset godina održavali nagradu za najbolji prevod humanistike koja je nosila njegovo ime; više ne. U policama će još jedno vreme stajati knjige koje je on preveo, ali će čitalaca biti sve manje. Zato ga se, u ovo ludo vreme brzog zaboravljanja, setimo bar ovom prilikom, mi koji ga znamo i koji ćemo i dalje revnosno čistiti snegove i šaš sa njegove uspomene, ali vreme će, jednom, ipak neminovno učiniti svoje.

Narcisa Potežica

Tragična sudbina jedne ljubavne priče

O romanu Davida Grossmana "Kad je Nina znala"

Knjiga "Kad je Nina znala" u nakladi *Frakture*, 2020. je novi roman jednog od najvažnijih izraelskih pisaca i poznatogmirovnog aktiviste Davida Grossmana (s hebrejskog prevela Andrea Weiss Sadeh), koji je dobitnik mnogih međunarodnih nagrada, a ujedno i jedan od kandidata za Nobelovu nagradu za književnost. Prvi razlog za golemi interes čitatelja za ovaj novi roman je što su mnogi već pročitali njegova djela "Do kraja zemlje" i "Ušao konj u bar". Drugo, zanimljivo je što je ovaj roman inspiriran istinitom sudbinom Židovke koja je porijeklom iz bivše Jugoslavije, iz Čakovca, grada na sjeveru Hrvatske. Treće, zasigurno će dodatno mnoge zainteresirati njegov novi roman, jer je na ovogodišnjem 8. Festivalu svjetske književnosti održanom od 4. do 11. rujna u Zagrebu bilo posebno najavljivano predstavljanje ove njegove nove knjige u Hrvatskoj (naslov izvornika "When Nina Knew", David Grossman, 2019). David Grossman je više puta rado viđen gost u Hrvatskoj, a ovaj put s njim je Seid Serdarević vodio online razgovor, nastavljajući tradiciju popularne, ali i prestižne tribine "Razotkrivanje". Razgovor je bio emitiran na hrvatskoj televiziji u petak, 11.9.2020. i mnogima je bio doživljaj ovaj jedinstven susret s poznatim piscem i njegovim djelom. Također se o Davidu Grossmanu i o novom romanu moglo pročitati gotovo u svim najznačajnijim sredstvima javnog informiranja u Hrvatskoj (*Jutarnji list*, *Večernji list*, *Novi list*).

U romanu "Kad je Nina znala" opisana je slojevita priča, u stvari sudbina triju žena, a temelji se na stvarnom životu Eve Panić Nahir, koja u romanu nosi ime Vera Novak. Zatim su tu likovi koji pričaju svoje priče - njena kći Nina i unuka Gili, a istaknuto mjesto u romanu zauzima Refael, sin Tuvia, drugog Verinog supruga. Nije čudno da je David Grossman napisao taj roman upoznavši Evu i da ga je inspirirala njena sudbina, jer svakoga tko ju je upoznao ganulo je njeno pripovijedanje o velikoj ljubavi s prvim mužem i njena beskompromisna osobnost i tragične posljedice koje su odre-

dile njenu sudbinu. Istinita je to priča o romantičnoj ljubavi mlade Židovke i konjičkog oficira koji su prevladali sve prepreke usprkos društvene različitosti. I poslije njegove tragične smrti, u istražnom zatvoru u Beogradu, nije ga se odrekla. Ona ga voli zauvijek. Upravo zbog toga je osuđena na kaznu koju izdržava na Golom otoku, odnosno Svetom Grguru, da bi poslije toga zauvijek otišla u Izrael. O njoj je čak napisana knjiga s nizom svjedočanstava, a poznati književnik Danilo Kiš posvetio joj je seriju od četiri televizijskih emisija. Sama Eva Panić Nahir u dokumentarcu o njoj pod naslovom "Goli život" govori da ju je Danilo Kiš čak zvao u Pariz, želio je nešto više napisati o njoj, no odlazak na put nije joj tada bio moguć, jer je u to vrijeme njen drugi suprug bio je bolestan, pa nije mogla napustiti Izrael.

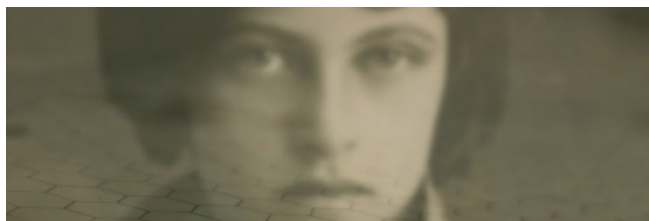

Treba podsjetiti da je otada ona dolazila nekoliko puta u Hrvatsku, a posljednji dolazak bio je 2014, tijekom održavanja programa "70 godina sjećana – ne zaboravimo zločine", u organizaciji Židovske općine Čakovca i grada Čakovca, kada joj je dodijeljena titula počasne građanke Čakovca. Ona je bila i inicijator bratimljenja Čakovca i grada Kiryat Tivona u Izraelu, gdje je živjela. Na svečanoj komemoraciji na židovskom groblju, Eva Panić Nahir svojom pojavom, iako sitne krhke građe, djelovala je snažno i odvažno. Ona i njena obitelj, kao Židovi svjedoci, žrtve su tragičnih progona i stradanja Židova. Stajala je uspravno usprkos svih gubitaka i tragičnih trenutaka u životu, a vjerojatno su baš tada u njenom sjećanju i mislima prolazile drage osobe o kojima je rado pripovijedala. Imala sam sreću da je tom prigodom u Čakovcu upoznam, sjedim pokraj nje i tada je i meni ispričala svoju životnu priču koja me je fascinirala kao i sve koji su je upoznali. Njen život ujedno je povijest događanja na prostorima nekadašnje Jugoslavije, od razdoblja pred Drugi svjetski rat, doba rata, do nemilih događaja u bivšoj Jugoslaviji. Potresno je i začudno da su se mnogi koji su se borili za svoje ideale, usprkos svemu ostali vjerni svojim idejama. Priča je to o ljubavi i hrabrosti, ujedno o odlascima u Izrael u kojem mnogi nalaze novu domovinu, ali i o lijepoj

povezanosti s krajem u kojem su se rodili i proveli dio života.

Eva Panić Nahir rođena je 3. kolovoza 1918. u Čakovcu kao Eva Kelemen, najmlađa je od triju kćeri Eme i Bele Kelemen. Odrasla je u imućnoj židovskoj obitelji, pred punoljetnost, na maturalnom plesu, upoznaje vojnog časnika, svog budućeg muža, Radoslava Panića. Njihova ljubav, o kojoj je Eva rado pričala s nježnošću i ponosom, obilježila je njen život i sudbinu njene obitelji. Naime, nakon pet godina poznanstva vjenčali su se i otišli živjeti u Beograd. Početkom Drugog svjetskog rata Radoslav, kojeg je zvala Rade, je mobiliziran. Ona, kao Židovka, spašava se odlaskom k njegovoj obitelji u malo selo Kruševicu u Srbiji, dok su njeni roditelji odvedeni u logor Auschwitz. Kako je njen suprug na strani partizana, završava rat na visokom položaju. Odmah po završetku rata rađa im se kći Tijana. Ali 1951. godine UDBA je pritvorila Evina supruga, koji se u zatvoru ubio, ne mogavši prihvatiti lažne optužbe o izdaju. Ona, ne pristajući da ga se odrekne, deportirana je na otok Sveti Grgug, gdje je u Ženskom logoru prisiljena na težak rad i izložena fizičkom mučenju i psihičkom zlostavljanju. Otok napušta 1953. godine, no kasnije, na slobodi, traga za istinom o pokojnom mužu, dokazuje negovu nevinost, pronalazi ga u zajedničkoj grobnici i prenosi na groblje u njegovo rodno mjesto, čime stiče divljenje njegove rodbine. Njena kći Tijana 1964. emigrira u Izrael, a 1966. godine i Eva odlazi u kibuc Shaar Haamaim, koji se nalazi između Haife i Nazareta, i u kojem je do smrti živjela. Po drugi put se tamo udala za uglednog agronoma Moše Nahira, udovca, i odgaja njegova dva sina, koji i poslije očeve smrti 1997. godine, po njenom pričanju, nju poštuju kao da im je prava majka. O tome mi je puno pripovijedala prigodom boravka u Čakovcu, kada sam je i upoznala, a i u kasnijem dopisivanju. Posebno je hvalila život u kibucu i veliku brigu o starijima. Detaljno je pričala o svom životu u Izraelu, u kibucu, oduševljena vegetacijom koja okružuje njen dom za starije, u kojem je bila jako zadovoljna. Obzirom da je radila kao dijetetičarka u kibučkoj kuhinji, ona tamo, i u dubokoj starosti i dalje vitalna, s radošću volontira i bavi se humanitarnim radom, obilazeći stare i bolesne u svom malom vozilu za golf, te uz to svakodnevno uživa u vožnji do bazena. Pričala je o veoma toplim odnosima s sinom svoga drugog muža, koji je dolazio po nju da bi s njegovom obitelji provodila šabatne večeri. Preminula je 18. srpnja 2015. u 97.

godini, a gotovo do smrti dopisivala se sa svojim prijateljima i poznanicima. Meni je slala emajlove pune optimizma. Često je slala svoje fotografije, pisala o svakodnevnom odlascima na plivanje u bazen, te se, po njenim riječima, u maloj "jurilici vozi kroz kibuci s kraja na kraj, kako bi posjetila stare i bolesne", a koji su, čini mi se, gotovo svi bili puno mlađi od nje.

Eva Kelemen Panić

Uvijek spremna za razovor, svatko je upoznavši gospođu Evu ujedno saznao za romantičnu priču s tužnim završetkom i o tome je rado i iskreno pričala. Nizala je sjećanja o voljenim osobama, o majci koja ju je podržavala, o mladenačkim danima pred Drugi svjetski rat, kada je u njen život ušao "njen Rade". U isto vrijeme to je divna i dirljiva ljubavna priča zbog koje je proživjela sve strahote robijanja, a kasnije nastavila borbu da dokaže nevinost svog muža. Posebno je potresna njena potraga za njegovim tijelom i prepoznavanje u zajedničkoj grobnici za mene i sigurno za mnoge je šokantno. Poznanstvo s Evom Panić Nahir i što smo se gotovo godinu dana skoro do njene smrti sredinom 2015. dopisivale - obogatilo mi je život. Zadivljujuća je njena snaga i visoka ljestvica vrijednosti zbog kojih je sve preživjela, velika snaga u toj maloj ženi, postojanost i vjernost idealima za koje je u to doba živjela, sigurno je fascinirala svakoga tko ju je imao čast upoznati, a to spominje i David Grossman u svojoj *Zahvali* na kraju knjige. Zato je Eva sa svojom sudbinom morala zainteresirati mnoge koji su o njoj pisali i snimati filmove. Njena sudbina je i životni put mnogih u dugo prešućivanim Titovim logorima. Tako je ona bila inspiracija Davidu Grossmanu za roman kao što mu je bila i stvarna pogibija njegova sina u ratu. Prema iskazu samog pisca, bio je poticaj i ideja vodilja stradanje sina Urija u njegovom romanu "Do kraja zemlje", u kojem majka, u romanu Ori, odlazi od kuće i luta zemljom samo da je ne sustigne tragična vijest o smrti njenog sina. O tome je David Grossman potresno govorio 2016. godine, prigodom posjeta Zagrebu na predstavljanju tog romana u velikoj dvorani na Zagrebač-

kom velesajmu i na drugom susretu i razgovoru s publikom na tribini u Booksi. Treba zahvaliti nakladniku *Frakturi* koja je omogućila te nezabornave susrete s poznatim književnikom, dobitnikom mnogih nagrada, uključujući francusku *Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres*, njemačke *Buxtehuder Bulle*, rimske *Premio per la Pace e l'Azione Umanitaria*, *Premio Ischia* – međunarodnu nagradu za novinarstvo, izraelsku nagradu *Emet* i nagradu *Albatros Fondacije Guntera Grassa*. Za djelo "Ušao konj u bar" dobio je 2017. međunarodnu nagradu *Man Booker International*, a 2018. godine nagradu Države Izrael za književno stvaralaštvo.

David Grossman rođen je u Jeruzalemu 1954. godine, napisao je uz mnogobrojna beletristička djela i više knjiga za djecu koja su prevedena na trideset i šest jezika u čitavom svijetu. O važnosti prevođenja čuli smo od samog pisca kada je ispričao da je u Hrvatskoj, u Sisku, svojedobno organizirao radionicu na koju je pozvao prevoditelje njegovih djela iz različitih zemalja. Njihova razmjena iskustava i problemi s kojima se susreću u prevođenju dragocjeno je bilo za samog autora. A u romanu "Kad ni Nina znala" različitim hebrejskim jezikom govori Vera, koja je naučila taj jezik kao odrasla osoba, od njene unuke Gili, koja je glavna pripovjedačica i govori suvremenim jezikom komunikacije među mladima.

Čitav razgovor s Davidom Grossmanom bio je snimljen u Izraelu u nemogućnosti njegova dolaska zbog korone, ali bio je odlično vođen pa smo također saznali da ga je Eva Panić Nahir osobno zvala i željela da napiše nešto o njoj. Upoznao ju je prije 23 godine, ali naravno, puno toga u romanu je fikcija, naročito priča o njenoj unuci. Eva se složila da piše o njoj, iako to neće biti dokumentarna proza, dapače rekla je da je baš zanima da "sazna još nešto o sebi" što će napisati umjetnik.

Naime, u romanu "Kad je Nina znala", uz glavnu nositeljicu radnje - Vere, stare gospođe koja slavi rođendan i svi je obožavaju pa ona priča o svom životu, tu je važan lik njena kći Nina. Saznajemo o njenim osjećajima i sjećanjima o kojima pripovijeda, ona dugo majci ne oprašta njeno nepristajanje da se odrekne svog muža. Tako Nina majčin odlazak na izdržavanje kazne doživljava traumatično, kao da je time majka nju izdala, dvije i pol godine napustivši je kao šestogodišnju djevojčicu mala Nina ostaje kod majčine sestre gdje nije bila sretna. Dugo Nina nosi gorčinu, odlazeći u svijet, osvećuje se na neki način majci,

sama u potrazi za ljubavlju, godinama često ponire u ništavilo. Na poslijetku, sada teško bolesna, uviđa majčine razloge nepristajanja da se odrekne čovjeka za kojeg smatra da je ispravan, beskrajno dobar i pošten. ali je nepravedno optužen. Ipak Nina koja godinama luta svijetom od Rotterdama do New Yorka, sada s Arktičkog otoka dolazi kao i svi ostali na proslavu majčinog devedesetog rođendana. Na proslavi u čast majčinog rođendana Nina ponovo susreće Refaela koji se sjeća njihovog neslavnog upoznavanja u mladosti i baš opisom tog prvog njihovog susreta, prije puno godina, počinje roman. Puno toga naravno je u romanu fikcija. Tako, usprkos svemu Nina ipak sudjeluje sa svojom kćerkom Gili u velikom obiteljskom okupljanju. Vera, poput stvarne Eve, na svoj šarmantan način ponovo pripovijeda o svom prvom mužu, jer to je neponovljiva romantična ljubavna priča o "dva bića kojima su duše jedno". Čak priča da njen drugi muž iz Izraela s njom odlazi na grob u Srbiju i govori da njen prvi muž, u romanu Miloš, ostaje i dalje jedina ljubav njenog života. U romanu govori na simpatičan način i često duhovito djeci i unucima i više puta ponavlja priče, smiješne i tužne događaje iz svog života. Na kraju čak svi zajedno, ona s Ninom, unuka Gili i Refael-Rafi, koji je još uvijek zaljubljen u Ninu, odlaze na Goli otok, kako bi se osvjedočili kakvo je to mjesto - mali otok pun kamenja, gdje je njihova majka i baka provela više od dvije godine, i pritom snimaju film. Veliki dio romana je upravo opis njenog užasnog boravka na otoku gdje su odvođeni osuđenici poslije Informbiroa, a Grossman je sigurno i na temelju pripovijedanja brojnih svjedoka vjerno opisao mnoge prizore mučnih tortura i izivljavanja na suncu, po vjetru i kiši. Sve što su kažnjenici na Golom otoku doživljavali posljednjih godina iznosili su u javnost, o besmislenom nošenju kamena na vrh brda i poslije s vrha brda i maltrahiranjima od strane drugih zatvorenica. O tome se puno pisalo i snimali su se filmovi tek posljednjih godina. Upoznavši Evu Panić Nahir, osobno je Grossman bio duboko potresen životnom pričom jedne male žene snažnog duha, Židovke iz dalekog Čakovca, koja je po njegovim riječima i u njegovoj zahvali, dodatku na kraju knjige, postala simbol za hrabrost i ljudskost u najstrašnijim mogućim okolnostima. I sam iz Izraela u kojem doživljava traumatično iskustvo rata, posebno je pokazao zanimanje da upozna fenomen kada dojučerašnji susjedi postaju neprijatelji. A svu tragiku i ljepotu njene sudbine,

koja ostaje vjerna sebi usprkos svima i svemu - kroz priču njene nesretne Nine i riječi njene odvažne unuke - ovjekovječio je svojim romanom. Više puta kaže da "i sam život piše romane", ali postoje neobične sudbine koje su nekada poput izmišljenih priča. Ali da se napiše roman, da osobe pred nama ponovo ožive, govore nam, pate, mrze i opraštaju, propovijedaju i sve to čitamo duboko potreseni, a pritom uživamo u načinju pripovijedanja, riječima pisca, njegovim opisima i dijalozima njegovih likova.

To može samo pisac kakav je David Grossman.

Porodica Panić

Kritika o romanu:

“Pretvoriti jednu pripovijest temeljenu na stvarnim događajima u stvarnu pripovijest, ‘univerzalnu i preciznu, mučenu sudbinom i uljepšanu silnom čovječnošću’, zahtijeva mudrost pripovjedača kakav je David Grossman.” – Avvenire

“Grossman zna kako o ljubavi i obitelji govoriti s razumijevanjem i sućuti, čvrsto vjerujući u obje.” – Makor Rishon

“Pripovijest koja grije svojom ljudskom toplinom. Grossman voli ljude i svoje likove, što je hvalevrijedna kvaliteta, ali prije svega – veličanstveno književno sredstvo...”

Njegova radoznalost i empatija osvajaju čitatelja.” – Ynet

Eva Panić Nahir

Emil Avdaliani

Rusija će se verovatno srušiti iznutra

Rusija je istorijski sklona unutrašnjem kolapsu, što pokazuju brojni primeri i iz carskog, a i iz sovjetskog perioda. Kolaps se obično dešava dok Rusija počiva na lovorikama nedavnih vojnih pobjeda dok unutrašnje ekonomske i socijalne nevolje rastu. Istorija uči da najbolji način da se izade na kraj sa Rusijom jeste intervencijom svesti na minimum i sačeka da njene unutrašnje nevolje dovedu do kolapsa.

Kada je jedna sila poražena drugom, primarni razlog njenog poraza često je unutrašnja slabost - vojna, socijalna ili ekonomska. Takve slabosti podrivaju napore države da proizvede odgovarajući odgovor na neprijateljsku navalu.

U ruskom slučaju, ovi osnovni problemi se sastoje od još jedne velike mane: geografije. Oštra klima u Rusiji utiče na sposobnost centralne vlade da efikasno projektuje svoju moć. Duge kopnene granice, sa potencijalnim neprijateljima, su dodatni problem. Unutrašnje ekonomske i tehnološke slabosti glavna su prepreka sposobnosti države da dugoročno uspe.

Implikacija ovih osnovnih nedostataka je da je Rusija sklona unutrašnjem kolapsu. Pitanje je jedino vreme: hoće li se Ruska Federacija srušiti u narednoj deceniji ili ne.

Sovjetski primer daje dobar pregled ruske nevolje. Kada se Drugi svetski rat završio, SAD su videle perspektivu direktne multipolarne konfrontacije sa Sovjetima. George Kennan, mladi američki diplomata u Moskvi, napisao je izveštaj, koji se obično naziva „Dugi telegram“, u kojem je opisao strategiju za obuzdavanje i poraz Sovjetskog Saveza.

Mnoga dela su proizvedena na osnovu njegovih ideja, a većina se koncentriše na njegovu ideju zadržavanja. Često se zanemaruje njegova daleko važnija ideja da je konačna američka pobjeda u suštini bila osigurana već 1950-ih, jer bi sovjetski sistem, opterećen svojim ekonomskim oblikom i manjkavim državnim upravljanjem, na kraju propao. Kennan, koji je proučavao sovjetske sistemske neefikasnosti, verovatno je takođe znao da

je neuspeh iznutra problem koji je proganjao ruske lidere tokom istorije te zemlje.

Razmotrite *Vreme nevolja* s kraja 16. do početka 17. veka. Tokom tog perioda, unutrašnji poremećaji doveli su do poljske okupacije ruskog srca, uključujući i Moskvu. Takođe se možemo osvrnuti na kraj ere Romanova 1917. godine - još jedan dobar primer ruskog državnog kolapsa. Raspad Sovjetskog Saveza 1991. godine je, naravno, naj-svežiji primer. U svakom slučaju, potpuni slom društvenog poretka, pratio je krah.

Imajte na umu da ovi ruski porazi nisu bili vojni. Njihov glavni uzrok bila je unutrašnja ekonomska slabost, zajedno sa vojnom neefikasnošću koja je rasla decenijama. Drugim rečima, kada je Rusija bila ekonomski jaka (a samim tim i vojno jaka) uspela je da pobedi dve najveće kopnene operacije u svetskoj istoriji: 1812. protiv Napoleona i 1941. protiv Hitlera. Kada je bila slaba i prepuštena sama sebi, Rusija se više puta srušila i transformisala u novi sistem.

Svi ovi predsedani imaju jedno zajedničko: ruska ekonomska nerazvijenost prouzrokovala je unutrašnju nestabilnost i naknadnu promenu sistema. Ali oni takođe objašnjavaju zašto su rasprave u Rusiji o neprijateljima iznutra uvek bile uobičajene - u vreme Romanovih, tokom sovjetske ere i danas.

Od krize 2014. godine zbog aneksije Krima i rata na istoku Ukrajine, zapadni analitičari i političari raspravljali su o najboljem načinu za obračun sa Rusijom. Vojna rešenja se ne iznose jer previše istorijskih primera pokazuje da je direktan vojni sukob sa Rusijom samoubilački. Optimalno rešenje može biti nova strategija zadržavanja, koja kombinuje vojne i ekonomske poteze, sa verom da će se trenutna ruska vlada na kraju srušiti zbog osnovnih nedostataka sistema.

Nova politika zadržavanja Rusije donela bi rezultate - ne nužno zbog ekonomske i vojne snage Amerike, već zbog ruske nesposobnosti da preokrene unutrašnji ekonomski pad, izgradi moćnu vojsku (uprkos troškovima u desetinama milijardi, ruska vojska još uvek ne može da se poredi sa kineskom i već postojećom američkom vojskom u usponu), da nameće efikasnu kontrolu nad velikim delom neprijateljskog evroazijskog prostora (pre svega bivših sovjetskih zemalja) itd.

Iznenadujuće, ruski kolaps se često dešava nakon decenija relativnog mira na granicama zemlje, kada nije bilo ozbiljnih vojnih sukoba kao sa Napoleonovim ili Hitlerovim invazijama. Umesto

da koristi ove relativno mirne periode za razvoj ekonomije i izgradnju tehnologija kako bi bila u toku sa zapadnim demokratijama, Rusija je zaostajala, dok se odmarala na lovorikama svojih vojnih pobeda.

Iako je nemoguće definitivno znati kada će se ruske unutrašnje nevolje transformisati u režim krize/kolapsa. Mnogi znaci ukazuju na to da ako se spoljna politika ne promeni, ne izvrše se široke ekonomske reforme i ne bori se protiv interne korupcije, protesti u Moskvi i Sankt Peterburgu će samo rasti. Oko 50.000 ljudi protestovalo je tokom avgustovskog vikenda u Moskvi.

Takođe, u ruskim medijima postoje nagoveštaji da domaće elite počinju da govore o mogućim rešenjima spoljne i unutrašnje krize u zemlji. Ako elite otvoreno razgovaraju o različitim scenarijima, možemo zaključiti da je došlo do promene u percepciji ruske javnosti - pokazatelja da se zemlja suočava sa ozbiljnim problemima.

Stara ruska navika se još jednom otkriva: režim uživa u poredama protiv Gruzije i u Siriji, pripajanju Krima i ratu u Ukrajini, zanemarujući stvarni izazov zemlje - tehnološku, vojnu i ekonomsku nerazvijenost. Pametni zapadni političar sedeo bi i čekao dok situacija u Rusiji ne pređe u krizni režim.

Dokument BESA centra br. 1,286, 11. septembar 2019.

Emil Avdaliani specijalizovan je za bivši sovjetski prostor i širu Evroaziju sa posebnim fokusom na unutrašnju i spoljnu politiku Rusije, odnose sa Iranom, Kinom, EU i SAD. Predaje istoriju i međunarodne odnose na Tbilisijskom državnom univerzitetu i Državnom univerzitetu Ilia u Gruziji. Radio je za razne međunarodne konsultantske kompanije i redovno objavljuje tekstove o vojnim i političkim zbivanjima širom Evroazije.

Možete ga dobiti na emilavdaliani@yahoo.com.

Radovan Sremac

Knjige o jevrejskoj genealogiji u Srbiji

Bez ikakvog preterivanja možemo reći da jevrejska genealogija u srpskoj (a i šire) istoriografiji gotovo i da ne postoji. Opšti radovi o istoriji jevrejskih zajednica delimično donose genealoške podatke u cilju pojašnjenja pojedinih događaja ili značaja nekih znamenitijih porodica. Osnovni razlog za ovakvu situaciju verovatno predstavlja nedostupnost matičnih knjiga ali i nezainteresovanost struke za njih, iako su primarni istorijski izvor. Najobimnija genealoška istraživanja jevrejskih porodica obavljaju članovi tih porodica za sebe lično, kako bi upoznali svoju porodicu i kako bi povezali sebe i svoje pretke koji su često zaboravljeni zbog užasa Holokausta. Najveći deo potomaka predratnih srpskih i jugoslovenskih Jevreja danas živi rasut po svetu i zbog toga veoma teško dolaze do podataka „sa terena“. Jevrejske matične knjige koje su preživele uništavanje u toku Drugog svetskog rata, a posle njega i propadanje zbog zanemarivanja, najčešće su smeštene u matičarskim zvanjima lokalnih opštinskih i gradskih uprava, zatim u nadležnim arhivima, a manjim delom u danas postojećim jevrejskim opštinama. Ovakva donekle konfuzna situacija, svaka ko situacija koja zainteresovanim istraživačima otežava posao, bila je i razlog da pristupim pronalaženju i prepisivanju matičnih knjiga, a potom i sistematizaciji i publikovanju podataka iz njih. Do sada je na osnovu matičnih knjiga publikovano osam monografija koje su „vratile u život“ na hiljade osoba od početka 19. veka do Holokausta. U pripremi su knjige sa matičnim knjigama Vukovarskog rabinata i beogradske aškenaske i sefardske opštine. Najveća potvrda značaja ovog rada predstavljaju mi povratne informacije od čitalaca/istraživača i to od Brazila, preko Izraela do Australije. Čitanje/korišćenje ovih knjiga predstavlja interaktivan čin, jer se gotovo uvek ostvaruje interakcija između čitaoca i mene kao autora u cilju produblivanja priče o nekoj porodici, davanja dodatnih informacija ali i ispravke pojedinih informacija.

Jevreji u Šidu / Jewish people from Šid (koautor Emil Milan Klajn) (2014) predstavlja prvu monografiju o maloj jevrejskoj zajednici u ovoj srem-

skoj varošici. Jevreji su bili naseljeni u Šidu od samog početka 18. veka pa sve do 1950-ih godina. Knjiga sadrži opšti uvodni deo - istorijat zajednice, zatim plan jevrejskog groblja, Holokaust, a potom i podatke o svakoj porodici ponaosob. Knjiga je štampana dvojezično na srpskom i engleskom jeziku. Izdavač je Narodna biblioteka „Simeon Piščević“ Šid.

Jevrejske porodice u Sremsko-mitrovačkom i Rumskom rabinatu (2018) – knjiga sadrži kompletno prepisane sačuvane jevrejske matične knjige za ova dva rabinata. Publikovani su podaci za sve jevrejske porodice i to preko 850 osoba iz Sremsko-mitrovačkog rabinata koje su činila mesta: Sremska Mitrovica, Bosut, Čalma, Divoš, Grgurevci, Jamena, Jarak, Jazak, Kukujevci, Kuzmin, Laćarak, Laćarak, Lipovac, Mandelos, Martinci, Rača, Strošinci, Šašinci i Višnjicevo; i preko 1370 osoba iz Rumskog rabinata koji je obuhvatao: Ruma, Bešenovo, Grabovci, Hrtkovci, Inđija, Irig, Klenak, Maradik, Nikinci, Ogar, Putinci, Sibac, Sremska Kamenica, Tovarnik, Veliki Radinci, Voganj i Vrdnik. Knjiga je štampana na srpskom jeziku. Izdavač je Zavičajni klub opštine Šid.

Židovske obitelji u Iločkom rabinatu / Jewish Families in Rabbinate of Ilok (2018) sadrži podatke za 195 jevrejskih porodica (preko 2700 osoba) iz 43 mesta u Iločkom rabinatu (danas teritorija Srbije i Hrvatske). U knjizi su publikovani podaci iz jevrejskih matičnih knjiga rođenih, venčanih i umrlih za period od 1851. do 1947. godine, kao i plan jevrejskog groblja u Iloku. Knjiga je štampana dvojezično na hrvatskom i engleskom jeziku. Izdavač je Muzej grada Iloka.

Jevrejske porodice u Novom Sadu i okolini / Jewish Families in Novi Sad and the surroundings (2019) u pitanju je pregled jevrejskih porodica koje su naseljavale Novi Sad i neposredno okruženje od početka 19. veka do 1930. godine a čiji članovi su registrovani u matičnim knjigama. Knjiga sadrži genealoške podatke za 572 porodice sa ovih prostora iz gotovo pedeset mesta. Osnovu rada čine kompletno prepisane matične knjige rođenih, venčanih i umrlih do 1930. godine koje sadrže ukupno 5209 upisa. Direktno ili indirektno, knjiga obuhvata blizu 10.000 osoba koje su ubeležene u novosadske jevrejske matične knjige u periodu od 1852. do 1930. godine kao i u popisu novosadskih Jevreja iz 1848. godine koji je ovde prvi put publikovan. Knjiga je štampana

dvojezično na srpskom i engleskom jeziku. Izdavač je Zavičajni klub opštine Šid.

Jevrejske porodice u Bačkoj Palanci i okolini / Jewish Families in Bačka Palanka and the surroundings (2019) – u pitanju je prva monografija o nekad izuzetno jakoj jevrejskoj zajednici u bačko-palanačkom rabinatu. Jevrejske matice su sačuvane fragmentarno, 1851-1895. godine i one su kompletno prepisane i publikovane ovde. Takođe, u knjigu su uneti i podaci iz državnih matičnih knjiga za Bačku Palanku 1895-1906. godine. Sve ukupno, u delu se nalaze podaci za nešto preko 4000 Jevreja iz 202 porodice iz sledećih mesta: Bačka Palanka, Bački Petrovac, Bačko Novo Selo, Begeč, Čelarevo, Gajdobra, Gložan, Maglić, Mladenovo, Obrovac, Parage, Plavna, Silbaš, Srbobran i Tovariševo. U knjizi je publikovan i plan jevrejskog groblja u Bačkoj Palanci sa 419 spomenika sa preko 500 sahranjenih koji je napravio autor knjige na osnovu zatečenog stanja februara meseca 2019. godine. Knjiga je štampana dvojezično na srpskom i engleskom jeziku. Izdavač je Zavičajni klub opštine Šid.

Holokaust u Sremu - građa (2019) sadrži 581 prijavu imovine koje su Jevreji na teritoriji Nezavisne države Hrvatske morali da podnesu počevši od 5. juna 1941. godine. U pitanju je originalna i do sada nepublikovana arhivska građa o Holokaustu iz fondova Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. U knjizi su obuhvaćena sledeća mesta na teritoriji Srbije: Beočin, Beška, Čerević, Erdevik, Golubinci, Inđija, Ljuba, Neštin, Novi Slankamen, Petrovaradin, Ruma, Sot, Sremska Mitrovica, Šid i Zemun. Takođe, u knjizi se nalaze i prijave imovine četiri jevrejske opštine na teritoriji srpskog dela Srema. Projekat je realizovan zahvaljujući finansijskoj podršci Saveza jevrejskih opština Srbije iz sredstava dobijenih na osnovu Zakona o otklanjanju posledica oduzimanja imovine žrtvama Holokausta bez živih zakonskih naslednika. Knjiga je štampana na srpskom jeziku. Izdavač je Zavičajni klub opštine Šid.

Jevreji centralne Bačke tokom prve polovine 19. veka / The Jews of central Bačka during the first half of the 19th century (2020) sadrži popise jevrejskih porodica u jevrejskim opštinama Kula, Vrbas, Crvenka, Savino Selo, Kruščić i Kucura sa podacima (datum i mesto rođenja i imena roditelja) za 1144 osoba iz 196 familija rođenih u periodu od 1763. do 1865. Knjiga je štampana

dvojezično na srpskom i engleskom jeziku. Izdavač je Arhiv Vojvodine.

Jevrejske porodice u Zemunu i okolini / Jewish Families in Zemun and the surroundings (2020) - knjiga sadrži kompletno prepisane sačuvane jevrejske matične knjige koje, uz kraće prekide, obuhvataju period od 1878. do 1940. godine. U njima se nalazi, računajući i aškenaze i sefarde, ukupno 665 upisanih rođenja, 354 upisana smrtna slučaja i 230 venčanja. Sumirajući sve to, knjiga sadrži podatke za oko 2200 osoba iz 252 jevrejske porodice. Knjiga je štampana dvojezično na srpskom i engleskom jeziku. Izdavač je Arhiv Vojvodine.

Radovan Sremac je diplomirao na Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. U periodu 2009-2013. bio je zaposlen kao kustos-arheolog u Galeriji slika „Sava Šumanović“ Šid. Od 2014. do 2017. godine bio je zaposlen u Zavičajnoj arheološkoj zbirci Šid pri Narodnoj biblioteci „Simeon Piščević“ Šid kao kustos-arheolog, a od 2018. godine u Muzeju naivne umetnosti „Ilijanum“ Šid. Zvanje višeg kustosa je steкао 2017. godine. Član je Srpskog arheološkog društva od 2007. godine.

Istraživačko interesovanje: arheologija rimskih provincija Centralnog Balkana, istorija Vojvodine 18-19. veka, genealogija, stradanje civila u toku Drugog svetskog rata. Autor je izložbi: „Gradina na Bosutu“ namenjene za gostovanje u zemljama regiona (2017), muzejske postavke Crkvene riznice Srpskog pravoslavnog arhijerejskog namesništva Šidskog (2016), „Gradina na Bosutu“ u Zavičajnom muzeju u Rumi (2015), „U zaleđu prestonice – Opština Šid u kasnoj antici“ u Galeriji slika „Sava Šumanović“ Šid (2012), „Sava Šumanović – lično, porodično, nacionalno“ u Galeriji slika „Sava Šumanović“ Šid (sa gostovanjem u Muzeju savremene umjetnosti Republike Srpske u Banja Luci i u Domu vojske Srbije u Beogradu) (2012).

Manfred Gerstenfeld

Negativne interakcije Džordža Soroša sa jevrejskim svetom

George Soros, fotografija Svetskog ekonomskog foruma preko Flickr CC

Sa jevrejske i izraelske tačke gledišta, postoje dva glavna pitanja na koja treba obratiti pažnju kada se analiziraju aktivnosti američkog jevrejskog milijardera Džordža Soroša. Prva su njegove štetne izjave i postupci protiv Jevreja i Izraela, a druga antisemitski napadi na samog Soroša. Za Jevreje problemi koji se javljaju oko ovih pitanja zahtevaju precizno podešavanje njihovih reakcija na Soroševe izjave i postupke.

Džordž Soroš je složena figura o kojoj se mnogo raspravlja. Mnoge njegove aktivnosti širom sveta nemaju uticaja na jevrejska pitanja, pa nema razloga da Jevreji ulaze u javne sporove oko toga da li bi trebalo da bude klasifikovan kao glavni filantrop ili kralj špekulanata.

Međutim, ono što se tiče Jevreja je to što Soroš širi laži o antisemitizmu. Na jednom sastanku u jevrejskom okruženju, Soroš je govorio pred konferencijom Mreže jevrejskih fondova u Njujorku 2003. godine. Upitan o antisemitizmu u Evropi rekao je: „U Evropi se ponovo pojavljuje antisemitizam. Tome doprinose politike Bušove i Šaronove administracije... To nije neki posebni antisemitizam, ali se manifestuje i u antisemitizmu. Kritičan sam prema toj politici“ ...

Krivio je Izrael za „ponovno oživljavanje antisemitizma u Evropi“ i insistirao da „ako prome-

nimo taj smer, onda će se i antisemitizam smanjiti“.

Niko od prisutnih na sastanku nije ga optužio zbog njegove krajnje i lažne krivice žrtve. Soroš je ignorisao osnove evropskih ekstremnih pojava antisemitizma koji postoje više od 1500 godina.

Soroš, tipični jevrejski mazohista, dodao je da i sam snosi određenu odgovornost za novi antisemitizam. Da bi ilustrovao svoju misao, citirao je malezijskog premijera Mahathira bin Muhameda, koji je rekao: „Jevreji vladaju svetom preko punomoćnika“. Soroš je dodao: „Kao nenamerna posledica mojih postupaka, takođe doprinosim toj slici.“

Abraham Fokman, tada nacionalni direktor Lige protiv klevete (ADL), nazvao je Soroševe komentare „apsolutno bezobraznim“ antisemitizmom. Fokman je rekao da je optuživanje žrtve za bolesti Izraela i jevrejskog naroda bilo fanatično i pristrasno.

Izvršni potpredsednik Konferencije predsednika glavnih jevrejskih organizacija, Malcolm Hoenlein, takođe je odgovorio na Soroševe komentare rekavši: „Antisemitizmu nisu potrebni izgovori“. Ako je citat tačan, on odražava osnovni nespornost oko antisemitizma. Smešno je i neprihvatljivo reći da su napadi na Jevreje povezani sa Bušovom ili Šaronovom politikom, zanemarujući pravi razlog: duboku antipatiju prema Jevrejima u arapskom svetu i povremenu ravnodušnost evropskih vlada. Antisemitizam u Evropi dostigao je vrhunac tokom Barakove vlade, tokom pregovora u Cemp Davidu 2 i Tabi.

Ukratko, Soroš ima puna usta o pitanjima o kojima se malo ili nimalo ne razume.

Soroševe fondacije finansiraju različita tela, uključujući mnoge jevrejske i antiizraelske organizacije. NGO-Monitor je napisao izveštaj o ovim donacijama koje se veoma razlikuju. Prema tom izveštaju, centar Simon Viesenthal primio je 450 dolara od Soroša, dok je antiizraelski Human Rights Vatch dobio 100 miliona dolara.

Jedno pitanje zbog kojeg je Soroš žestoko kritikovan je njegovo mešanje u unutrašnje stvari mnogih zemalja. Deklarisani cilj njegovih Fondacija za otvoreno društvo (OSF) je „raditi na izgradnji živih i tolerantnih demokratija čije su vlade odgovorne i otvorene za učešće svih ljudi“. To se pretvara u OSF koji upada i u zatvorena i u demokratska društva. Ovi upadi uključuju značajno finansiranje političkih NVO.

OSF dodeljuje novac političkim nevladinim organizacijama u Izraelu putem svog odeljenja „Arap-

ska regionalna kancelarija (ARO) - palestinski građani Izraela“. ARO, na čijem je čelu Ammar Abu Zajjad, jedan je od niza mehanizama finansiranja izraelskih i palestinskih NVO u mreži OSF.

Soroš je, takođe, uključen u takve aktivnosti i van Izraela, na primer pomažući organizacijama koje su prožete antisemitizmom. Caroline Glick iz *The Jerusalem Posta* tvrdila je 2016. godine da je Black Lives Matter dobio „650.000 američkih dolara od grupa pod kontrolom Soroša tokom protekle godine“.

Republikanski američki senator Tom Cotton, u govoru u Senatu, optužio je Quincy Institute for Responsible Statecraft, novi think-tank koji su finansirali Soroš i njegov kolega, milijarder Charles Koch, za podsticanje antisemitizma. Cotton nije izneo detalje.

Kritika Soroševih aktivnosti prevazilazi ono što je ovde navedeno. OSF je založio više od milijardu dolara kladeći se protiv britanske funte, na primer, *crne srede* 1992. godine - spekulacijama koje su primorale britansku vladu da se povuče iz evropskog deviznog mehanizma (ERM). Još jedna vrlo kritika Soroševih aktivnosti prevazilazi ono što je ovde navedeno. Jedan vrlo problematičan Sorošev potez bio je njegovo dodeljivanje više od 400.000 funti proevropskoj grupi da pomogne u pokušaju da poništi Brexit.

Soroša, takođe, često kritikuju zbog bankrotiranja uspešnih kampanja radikalnih kandidata za okružne tužioce u SAD-u.

Postoji jedno pitanje vezano za Soroša koje jevrejski svet ne može zanemariti. Mnogi članci o Sorošu ga napadaju jer je Jevrejin. Mreža Radiotelevizije Marti na španskom jeziku, koja emituje proamerički sadržaj na Kubi, emitovala je izveštaj koji je Soroša nazvao „Jevrejinom multimilionerom „fleksibilnog morala“, koji je bio „arhitekta finansijskog kolapsa 2008.“

U Evropi su napor da ga demonizuju podstakli i iskoristili nacionalistički lideri poput mađarskog premijera Viktora Orbana i političari u bivšim komunističkim zemljama poput Makedonije, Albanije i Rusije.

„Antisemitizam deluje inverzijom. Deluje lažući. To se čini povezivanjem“, rekla je Ruth Visse, emeritus profesorica jidiš književnosti na Univerzitetu Harvard i konzervativna spisateljica. „Teško je razdvojiti neke niti. Ovo je jedna od najtežih situacija u kojoj se čovek može naći: kada imate jevrejskog antiijevrejina kojeg napadaju antisemiti“.

Za Jevreje, problemi koji nastaju oko ovih napada na Soroša, zahtevaju fino podešavanje. Jedna osoba koja je naišla na probleme oko toga bio je izraelski ambasador u Budimpešti Yossi Amrani, koji je osudio mađarsku kampanju plakata koja napada Soroša. Rekao je da to podstiče antisemitizam. Sledećeg dana izraelsko Ministarstvo spoljnih poslova izašlo je sa izjavom koja je bila vrlo kritična prema Sorošu, ali nije izričito reklo da je njihov ambasador pogrešio. Izjava je bila vežba u verbalnoj akrobaciji. Izjava MSP-a kaže da je Soroš legitimna meta za kritiku i da je ambasador hteo da osudi u kampanji samo ono što se moglo videti kao raspirivanje antisemitskog osećanja. Potom se sve to srušilo na Soroša kao antiizraelske ličnosti, dodajući: „Ni na koji način izjava nije imala za cilj delegitimirati kritiku Džordža Soroša, koji kontinuirano podriva izraelske demokratski izabrane vlade, finansirajući organizacije koje kleveću jevrejsku državu i nastoje da joj poreknu pravo da se brani“.

Ova izjava vrlo dobro karakteriše Soroševu aktivnost. To znači da će Jevreji morati da se suoče sa njegovim mnogim negativnim uticajima na Izrael, glupim primedbama na antisemitizam itd.

Dr Manfred Gerstenfeld je viši naučni saradnik u BESA centru, bivši predsednik Upravnog odbora jerusalimskog Centra za javne poslove i autor knjige „Rat od milion rezova“. Među počastima koje je dobio bila je i Međunarodna nagrada *Lion of Judah* za 2019. Kanadskog instituta za jevrejska istraživanja, odajući mu počast kao vodećem međunarodnom autoritetu za savremeni antisemitizam.

Dokument BESA centra br. 1,786, 26. oktobar 2020

Herman Vouk

OVO JE MOJ BOG

Jevrejski način života (4)

Četvrto poglavlje

ŠABAT

Logika nas primorava da počnemo sa jednim od najobaveznijih simbola judaizma, sa onim koji je povezan sa svim i svačim, i koji žestoko ide kontra struji sadašnjih navika i razmišljanja. Možda zaista uspon treba početi najstrmijim delom.

Zakoni Šabata čine jedan od najvećih traktata *Talmuda*. O toj temi postoje nebrojeni milioni reči u hebrejskoj literaturi. Ipak, čitalac sigurno poznaje nekoliko reči koje određuju sve: prvo poglavlje *Knjige Postanja*, i četvrta zapovest.

Prve stranice *Knjige Postanja* su, naravno, bile teritorija na kojoj se odvijao rat između teologa i naučnika u devetnaestom veku. Topovi sada ćute, slomljeni su i rđaju tu i tamo u travi; mrtvi su posahranjivani; dim bitke se odavno razišao. Vidimo tihu zelenu livadu koja nam sada izgleda drugačije jer se na njoj odigrala bitka. Naučnici su pobedili. Teolozi su slomljeno vikali da zloglasna pobeda naučnika znači nestanak *Biblije*. Taj nestanak se još uvek nije dogodio, niti ima izgleda da se dogodi. Međutim, sada svet svakako drugačije razume *Postanje*.

Stvarni cilj Knjige Postanja

Prvo poglavlje *Postanja* proseklo je zrakom svetlosti kroz tminu drevne mitologije, svetlošću od koje svet živi do danas, zbog čega teško možemo da zamislimo efekat kada se ta svetlost prvi put pojavila. Proglašeno je da je univerzum prirodni poredak, stvoren i razvijen od strane jedne *Sile*, i ostavljen kao nepregledna mašina da postoji sam od sebe, svojom silom. Nije bilo nikakvih bogova nalik čoveku. Niti je bilo životinjskih bogova niti bogova životinja. Nije bilo boga sunca, niti boga meseca, niti boga ljubavi, ili mora, ili rata. Svet i čovečanstvo nisu bili proizvod titanskog incesta i sodomije među monstrumima neba. Sunce, mesec, vetar, mora, planine, zvezde, kamenje, drveće, biljke, zveri – sve je to bilo deo prirode, bez ikakve sopstvene magije. Mambo-džambo je bila greška. Bogovi i sveštenstvo koji su zahtevali spaljenu decu, ili srca isečena iz još živih ljudi, ili jezive opscenosti, ili beskonačni tok poklona, bili su beskorisni, blesavi, osuđeni na kletvu univerzuma.

Dečije noćne more čovečanstva su se završile. Svanuo je dan.

Priča o stvaranju iz *Postanja* isekla je i odstranila kancer idolatrije iz ljudskog govora. Trebalo je mnogo vremena da pobedi, ali su na kraju čak i šarmantni grčki i rimski bogovi uvenuli pred napadom. *Postanje* je linija koja deli savremenu inteligenciju od primitivnog blata u domenu prvih i poslednjih stvari. Ne vidim kako bi je, kao takvu, neko mogao nadmašiti i naslediti.

Teolozi fundamentalisti su smatrali da je Moj-sije ili koristio bukvalnu aritmetiku u slikama koje je koristio, ili bi sve što je zapisao trebalo da bude odbačeno kao reči ignoramusa iz kamenog doba. Naučnici su rado prihvatili ovu formulaciju cele stvari. Pobedili su, ali kobne posledice nisu usledile, jer su teolozi postavili lažan izbor. Ljudi i dalje cene *Postanje*. Moderni mislioci sada uzimaju kao datost – kao što su rabini već odavno predložili – da je *Postanje* mistična vizija porekla stvari, smeštena u najčistije i najjače reči, razumljiva i detetu, inspirativna odraslim genijima, dovoljno jasna da bi opstala kroz primitivna vremena, i dovoljno duboka da predstavlja izazov prefinjenim kulturama.

Šabat u Postanju

Sve je to uzgred. Teško da čovek može da govori o *Postanju*, a da ne pomene impresivne ratne spomenike rasute po polju. Naš glavni cilj ovde je da ispratimo Šabat do njegovog izvora, do jevrejske priče o stvaranju.

Ceo svet zna šta je Šabat. Jednog dana, u svakih sedam dana, rad prestaje u čast Stvoritelja. Ovaj jevrejski propis prožima civilizaciju. Takav zakon postoji skoro svuda. Proizvodni programi u Sjedinjenim Državama tačno prate ovo pravilo. Teško da i najgori trenuci ratnih vremena utiču na njega. Navika je ubedljivo sredstvo, pa se možda zbog toga čini da postoji sklad, tačna procena čovekovog ritma, u proporciji šest dana rada i jedan dan odmora. Mada je petodnevna radna nedelja postao standard u naše ekstravagantno produktivno vreme, svi smo jako svesni da je taj ekstra dan, ili pola dana odmora, luksuz, dividenda koju preduzimljivost i energija i nauka donose, i da on ne postoji u prirodnom poretku stvari.

Odmor je samo polovina propisa, moglo bi se reći njegov negativni deo. Sedmi dan je dan svetosti: obeležavamo ga drugom odećom, postupcima, hranom, onim čime se tada bavimo, i posebnim bogoslužjenjem Stvoritelju. To što Jevreji rade

takođe ima parnjaka u opštoj kulturi. Znamo sve o nedelji, o nedeljnim običajima, nedeljnom ručku, nedeljnom miru i odlasku u crkvu. Kad ne bismo živeli u hrišćanskoj zemlji, o tim običajima bismo mogli sve da saznamo iz britanskih i američkih romana koji živo opisuju hrišćanski Šabat.

Nije sve to samo idila. Putnici sa juga, ili posetioci Bostona, kada ustanove da nedeljom ne mogu da dođu do viskija, nisu baš skloni – barem u trenutku kada dođu do tog otkrića – da slave svog Stvoritelja zbog divnog posla koji je obavio (mada čujem da se to pravilo u poslednje vreme olabavljuje u Bostonu).

Urbani Londonci se već generacijama bune što nedeljom nema pozorišta. Neugodni zakoni, koji u anglo-američkom društvu opstaju još od nekada sveprisutnog puritanskog doba, mnogi smatraju smetnjom, osujećenjem obične zabave i neprilichnim ograničavanjem. Međutim, stisak ideje o Šabatu je toliko jak u hrišćanskom duhu da se ti zakoni menjaju vrlo sporo, na nekim mestima i bez izgleda da se promene, jer javnost to ne zahteva.

Međutim, u poređenju sa jevrejskim Šabatom i najstroži zakoni koji se odnose na nedelju su blagi. Protivnici Šabata među hrišćanima oduvek su se držali primedbe da su restriktivni zakoni oblik judaiziranja, i da nema nikakvog smisla izlagati hrišćane toj starozavetnoj disciplini. Govorili su da se puritanci previše striktno drže *Starog Zaveta*.

Pobožni Jevrejin ne putuje na Šabat, ne kuva, ne koristi motore ili električne uređaje, ne troši novac, ne puši i ne piše. Što se njega tiče, industrijski svet se zaustavlja. Skoro sve mehaničke prednosti civilizacije otpadaju. Radio se ne čuje, televizijski ekrani su prazni. Bioskopi, sportske utakmice, tereni za golf, pozorišta, noćni klubovi, autoputevi, stolovi za kartanje, roštilji – zapravo većina stvari koje čine zadovoljstva konvencionalnog slobodnog vremena – za njega ne postoje. Jevrejski Šabat je ceremonija koja postavlja visoke zahteve da bi se postigli definitivni efekti. Jevrejin koji na sebe preuzme obavezu da poštuje Šabat, odsečen je od sveta od zalaska sunca u petak do sumraka u subotu. Ne treba se ustezati da se baš to izgovori.

Ali taj svet može da bude izuzetno prijatan. Pošto sam, verujem, dovoljno zapanjio čitaoca opisujući teži deo Šabata, sada mogu da kažem da je taj dan težište postojanja pobožnog Jevrejina, generalno izvor snage, osveženja i veselja. Lako je tvrditi tako nešto, ali je teško preneti poruku. Dovolite mi da pokušam da objasnim.

Velika razlika između puritanskog Šabata i još restriktivnijeg jevrejskog Šabata je neopipljivo, ali preplavljujuće jedinstvo duha. Naš Šabat počinje blagoslovom nad svetlom i vinom. Svetlost i vino su ključevi tog dana. Naši obredi imaju svoju svečanost, ali glavni efekat je opuštanje, mir, radost i uzdizanje duha.

Lična digresija

Šabat se najoštrije moguće urezao u moj sopstveni život dok je jedan od mojih pozorišnih komada bio u procesu proba. Atmosfera krize dok se radi na Brodveju je legenda našeg vremena, i to istinita legenda. Manje sam bio napet dok smo za vreme rata polazili u bitku na moru. Čini se da petak popodne neizbežno dolazi tokom tih proba, i to onda kada se čini da projekat stoji na ivici propasti. Ponekad sam se osećao kao izdajnik dok sam se držao Šabata tokom tako očajne situacije. Ali, iskustvo me je učilo, sa pozorišnim projektima je skoro uvek takav slučaj. Ponekad se teturaju prema propasti, a ponekad se odteturaju do velikog uspeha, dok je teturanje normalno stanje, a uzvici očajanja normalna visina glasa. Sa oklevanjem sam se odvojio od svojih kolega u petak popodne, i ponovo im se priključio u subotu uveče. U međuvremenu komad još nije bio propao. Po povratku sam uočio isto ono teturanje kakvo sam i ostavio u petak, i iste one krike besa i očajanja. Moji su komadi na kraju doživeli i uspeh i neuspeh, ali nijedan od tih ishoda ne mogu iskreno da pripisem svom poštovanju Šabata.

Otišao sam iz sumornog pozorišta i za sobom ostavio razbacane od kafe prljave kartonske čaše, zgužvane i isprectavane stranice teksta, nezvevrene glumce, razvikane pomoćne radnike, podivljalog režisera, producenta koji grize nokte, galamu pisaćih mašina, gust duvanski dim i prašinu sa pozornice, i vratio se kući. Promena je bila zapanjujuća, vrlo slična kratkom izletu sa ratišta. Moja žena i sinovi, na koje sam skoro zaboravio u pokušajima da spasem tonući pozorišni brod, čekali su mene, vedri, praznično odeveni, u mojim očima izuzetno privlačni. Seli smo za sto ukrašen cvećem i starim simbolima Šabata: zapaljenim svećama, pletenicama hleba, punjenom ribom i dedinom srebrnom uglačanom čašom sa vinom. Svoje sam sinove blagoslovio drevnim blagoslovom, pevali smo lepe sinkopirane himne za Šabat. Razgovor se vrlo malo doticao ruševine iz koje sam došao kući. Moja žena i ja smo se zaokupili razgovorima o kući. Dečaci, znajući da je Šabat

vreme kada se postavljaju pitanja, postavljali su pitanja. Na stolu su se našli i *Biblija*, i enciklopedija, i atlas. Razgovaramo o judaizmu i o uobičajenim i nemogućim dečijim pitanjima o Bogu, na koja moja žena i ja odgovaramo nespretno, ali najbolje što umemo. Za mene je to povratak u magiju koja oporavlja.

Subota je prošla na sasvim sličan način. Dečaci se u sinagogi osećaju kao kod kuće, i to im se dopada. Još više im se dopada prisustvo roditelja kao znak sigurnosti. Pritisak koji radnim danima donose škola, kućni poslovi, radne obaveze – a naročito vreme igre – često čine da se malo vidamo s njima. Ali smo na Šabat uvek tu, i oni to znaju. Takođe znaju da ja ne radim, i da im je mama na raspolaganju. To je njihov dan.

To je i moj dan. Telefon ne zvoni. Mogu da razmišljam, čitam, šetam, ne radim ništa. Oaza mira. Kada padne veče, vraćam se u divnu brodvejsku igru koja kida živce. Moj doprinos komadu je često najbolji u tim trenucima, upuštam se u hirurške zahvate na tekstu koji se nižu sve do premijere. Moj producent mi je jedne subote uveče rekao: „Ne zavidim ti na tvojoj veri, ali ti zavidim na Šabatu.“

Ovo iskustvo pominjem, jer mislim da je najbliže reprodukovanju u moj život onoga što mora da je Šabat značio našim precima. U srećnoj grupi kao što je jevrejska zajednica u Americi, koja može u punoj meri da uživa u dobrim stvarima u životu, koja živi u miru, ta promena od radne nedelje do Šabata i nije tako dramatičan skok iz turobnog radnog života, muka, oskudice i krize, u mirno i svečano zadovoljstvo. Naši su očevi čuvali novu odeću i dobru hranu za dan kada su slavili Stvoritelja. Niko nije bio toliko siromašan da nije imao malo vina, svetlost sveće, upleteni hleb i malo mesa ili ribe na trpezi. Ako nije mogao da kupi, sinagoga bi mu pomogla, pa je imao. Ograničenja za Šabat, za koja se čini da nagrízaju svaki ugao i trenutak američkog života, za naše očeve bila su druga priroda, i nestala su u običnoj stvarnosti. Čovek sedmog dana nije radio mnogo toga, kao što moderni gospodin ne radi mnogo bilo kog od dana. Naravno, pravila Šabata su bila zakoni vere, ne zakoni društvenog dogovora. Ali ona su bila tako prisno poznata, predstavljala su sam vazduh života, a ne samosvesno odrađenu disciplinu. Nije bilo ni zrna razloga da se ide protiv njih. Ona su bila to važno zrno.

Američki Jevrejin, time što prihvata način mišljenja i teškoće, time što godinama drži Šabat,

time što prihvata teškoće da bi došao do rezultata, može da ima ono što Šabat nudi. On na tome mora više da radi nego što je njegov otac morao, uz manji naboj verske energije. Nije to lako. Moguće je da je neizbežno da upravo Šabat bude ona tačka na kojoj se prekida sa tradicijom. Ali je to takođe tačka na kojoj se mnogi Jevreji ponovo vraćaju judaizmu. Verovatno je to prirodna i najbolja tačka.

Jer, a to je tačno, Šabat je jedini jevrejski simbol koji ćete naći u *Deset Zapovesti*.

Četvrta zapovest

Dve tablice sadrže sedam velikih zabrana na kojima počiva civilizacija: nema idolatrije, krivokletstva, ubistva, preljube, krađe, lažnog svedočenja i gramzivosti. A tu su i tri pozitivne zapovesti: verovati u Jednog Boga, poštovati roditelje (što tradiciju čini mogućom), i držati Šabat. To je sve. Ponekad sam se čudio Jevrejima koji Dan Pokajanja, pa čak i praznike – možda i Hanuku – ozbiljnije uzimaju od Šabata, a svaki put kada uđu u sinagogu suočavaju se sa zakonom o Šabatu, upadljivo ispisanom na pločama iznad Aron Kodeša. Pretpostavljam da je prirodno ne videti ono što bi bolelo kad se vidi.

Šta radi ovaj simbol – jedan od mnogih koji sačinjavaju judaizam – na tablicama zakona, uzdignut uz dramatičan naglasak iznad svih rituala i ceremonija? Postoje dva teksta u vezi sa tim, jedan u *Knjizi Izlaska*, a drugi u *Knjizi Ponovljenih Zakona*. Oni čine dve osnove Šabata, a zapravo su baza za sve ostale zapovesti u *Tori*. Šabat ima vodeće mesto jer, pretpostavljam, najjasnije prenosi ova dva naboja značenja. To je *Tora* u minijaturi.

Evo šta kaže *Izlazak*:

„Sećaćeš se dana odmora da ga svetkuješ. Šest dana ćeš raditi i svršavati posao svoj. Ali je sedmi dan, dan odmora Gospoda, Boga tvoga; tada nećeš raditi nikakvog posla, ni ti, ni sin tvoj, ni kći tvoja, ni sluga tvoj, ni sluškinja tvoja, ni živinče tvoje, ni stranac koji je na vratima tvojim. Jer je za šest dana Gospod stvorio nebesa, zemlju i more i sve što je u njima; a u sedmi dan počinu. Zato je je Gospod blagoslovio dan odmora i posvetio ga.“

A ovo je iz *Pete Knjige, Deuteronoma*:

„Držaćeš dan odmora i svetkovaćeš ga kao što ti je zapovedio Gospod, Bog tvoj. Šest dana radićeš i svršićeš sve poslove svoje; a sedmi je dan odmora Gospoda, Boga tvoga; nećeš raditi nikakvog posla ni ti, ni sin tvoj, ni kći tvoja, ni sluga tvoj

ni sluškinja tvoja, ni vo tvoj, ni magarac tvoj, niti ikoja životinja tvoja, ni stranac koji je kod tebe, da bi se odmorio sluga tvoj i sluškinja tvoja kao i ti. Pamtićeš da si bio rob u zemlji egipatskoj, i Gospod, Bog tvoj, da te uzvede odande moćnom rukom i mišicom podignutom. Zato ti je Gospod, Bog tvoj, zapovedio da svetkuješ dan odmora.“

Šabat je stoga, i pre svega, dramatičan gest zajedništva, nezaboravan kolektivni gest prestanka rada i proslavljanja. Sve nacije proslavljaju dan svog nastanka prestankom rada i ceremonijama. Jevreji, koji veruju da je Bog stvorio univerzum, proslavljaju njegov nastanak i jednom se nedeljno zahvaljuju onome ko ga je stvorio. Možda je dokaz da je odabrana proporcija ispravna to što je običaj opšte prihvaćen.

Drugo, Šabat označava osnivanje jevrejske nacije tokom izlaska iz Egipta. Jevreji ne obožavaju samo Boga stvaranja, već i Boga koji se brine za ljudsku istoriju. Za nas upravo to predstavlja značenje *Izlaska* iz robovskih logora u Gošenu. Robovi ne mogu da biraju kada će raditi, a kada će se odmarati, oni su životinje koje govore, predmet gospodarove volje. Stvaranje nije u njihovim rukama. Vreme nije u njihovim rukama. Sloboda je stanje u kome je Adam bio mogućnošću izbora, gospodarenjem nad vremenom. Šabat ima posebno nacionalno značenje za narod Izraela koji je postao nacija kada je prešao iz ropstva u slobodu.

Ova dvostruka nit značenja proteže se kroz simbole jevrejske religije: zahvalno obožavanje univerzalnog Boga, i slavljenje posebne sudbine Izraela kao svedoka istorije.

Šta postiže Šabat

Ovde se, međutim, ne radi o običnom prestanku rada. To je tek početak šabatnjeg rituala. Njegova suština je ceremonijalno uzdržavanje od svakog rada, čak i onog koji uopšte ne zahteva napor, svega što u sebi ima element inovacije, procesa, stručnosti. *Tora* spominje da je zabranjeno čak i skupljanje suvaraka i paljenje vatre, dva laka i (čovek bi pomislio) bezopasna, a potrebna posla, koje i invalid, i dete od pet godina, i starica od devedeset lako može da obavi. Tradicija, koja ima koren još iz vremena Mojsija, nabraja trideset i devet zabranjenih radnji. One spadaju u nekoliko grupa poslova koji pokrivaju osnovne čovekove potrebe: hleb, odeća, zaklon, meso i koža, ručni rad i trgovina. Talmudska razrada ovih trideset i devet radnji gradi mrežu koja pokriva sve obične produktivne aktivnosti. Uobičajena primedba na

zabranu paljenja jedne šibice – pokret šakom nije težak posao – sasvim promašuje metu. Mnogi će izbegavati teške poslove – ako mogu – bilo kog dana u nedelji. Izbegavanje i najmanjeg napora je ceremonija. Jevrejski Šabat može da bude pretežak nekim ljudima, ili se možda neće pretplatiti na njegove ideje. Međutim, unutar njegovih sopstvenih uslova, to je dramatična ceremonija koja prožima ceo život. Šabat nije samo slobodan dan. Ovaj zahtevni ritual pretvara tih dvadeset i četiri sata svake nedelje u vreme koje je izdvojeno, posebna po raspoloženju, opipu, radnjama i događajima u odnosu na svakodnevno postojanje.

Religiozni simboli i ceremonije ciljaju, kao i umetnost, da šokiraju istinom. Ova sličnost ciljeva je možda navela Santajanu da zaključi da je religija zaista varijacija estetskog izuma, najbolje od čovekovih stvaralačkih snova. Nije to baš tako, pretpostavljam, osim ako smo spremni da strpamo Moj-sija i Dikensa u isti zanat. Ipak je istina da se religija i umetnost bore, na različitim frontovima, protiv sive žabokrečine kojom navika prekriva čudesu oko nas. Drvo je divan proizvod stvaranja, ali su većini nas potrebni Sezan ili Koro da nas podsete koliko je drvo divna tvorevina. Šabat je znak koji se ponavlja i koji nas podseća na Stvaranje i na početak Izraela. Kao takav, on vrši posao.

Čovek ne treba da meša očekivanja sa efektima. Možda je samo nekoliko jevrejskih genija uspelo da na dan Šabata redovno postignu nešto što bi ličilo na uzvišene Mojsijeve vizije stvaranja ili podsećalo na sudbinu Izraela. Za obične ljude Šabat uglavnom održava svežom svest da takve vizije postoje. Sedmodnevni ciklus je pečat koji je vrlo duboko urezan u jevrejski život. Svi planovi se rade o odnosu na dan stvaranja: radni planovi, planovi putovanja, odmora, čak i mesta stanovanja. Zauzimajući tako važno mesto u životu, i ponavljajući se tako često, Šabatu je na raspolaganju ceo ljudski život da se utisne u duh i mozak. Oni koji poštuju taj dan neizbežno imaju snažno urezanu u svom umu ideje Stvaranja i Stvoritelja, Eksodusa i jevrejskog identiteta.

Ovde ne pokušavam čak ni da predložim upuštanje u filozofiju i slike koje obasjavaju Šabat u jevrejskoj misli i znanju. Literatura je ogromna, mistične slike su brojne: Šabat je nevesta a veče je vreme veridbe, tako da svakog petka u sumrak pobožni Jevreji čitaju blistavu poeziju *Pesme nad Pesmama*... Šabat je pečat partnerstva između Boga i čoveka u činu stvaranja... Šabat je početak

čovekovog oponašanja Boga... Šabat je dan u našem vremenu doba Mesije, pred-ukus dolazećeg mira između Boga i čoveka, čoveka i prirode, čoveka i čoveka... Takve teme obiluju u tekstovima o Šabatu, u liturgiji za Šabat i u običajima. Ukoliko želi, čitalac će slediti ovaj trag. Ako sam uspeo da prenesem tri ideje – da se jevrejski Šabat nalazi na udaljenoj strani čvrste discipline i da je to dan plemenitog zadovoljstva; da je teško doći do tog zadovoljstva, ali da вреди uložiti napor i pokušati; i da je Šabat u našoj veri temeljni kamen luka simbola, kroz koji prolazimo u potrazi za velikim istinama – učinio sam sve što sam mogao. Još samo dve napomene u ovoj jednostavnoj skici ogromne teme, pa ću onda nastaviti:

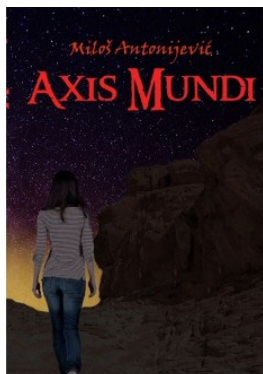
Svi restriktivni zakoni Šabata ne važe u slučaju opasnosti: bolesti, nesreće, hitne pomoći, spasavanja, i tome sličnog. Zdrav razum je drugi sloj temelja judaizma, ako uzmemo da je vera u Boga prvi. Definicija hitnog slučaja je oskudna ali realna. Opasnost po život ili po deo tela je hitan slučaj. Opasnost po ugovor koja bi mogla uzrokovati hiljade dolara štete – nije. Znam da ima ljudi koji teško da bi pristali, ili bi se ustezali da zauzmu takvo gledište, ali tako je napisano.

Šabat se činio filozofskim problemom u devetnaestom veku, kada su najbolji naučnici smatrali da dostupni dokazi pokazuju da je univerzum večan, bez početka u vremenu. Jevrejska ideja o Stvaranju milenijumima se protivila grčkoj ideji o vremenu koje nema početak, ali je spor, zbog nedostatka vidljivih dokaza, ostao u domenu reči. Današnje mišljenje, uz najbolje današnje znanje, naginje na drugu stranu. Gomilaju se dokazi, kažu nam, koji sve više ukazuju na to da je univerzum konačan po veličini i trajanju. Vas i mene, naravno, zanima: „A šta se dogodilo pre Stvaranja? I šta se nalazi izvan granica univerzuma?“ Naučnici promrse nešto, mudro se nasmeše i menjaju temu, što jako liči na ono kako je moj deda činio kada sam ga gnjavio pitanjima za koja je on znao da su apsurdna, ali čiju ni apsurdnost nije mogao da mi objasni. Toliki je bio ambis između nas dvojice. Sećam se da sam mu često dobacivao pitanje: „Ako je napravio Boga?“

Preveo Brane Popović

Svojevrnsni bedeker Jerusalima

Jerusalim, grad sa istorijom dugom više od pet milenijuma, sveto mesto judaizma, hrišćanstva i islama, glavno je mesto radnje avanturističko-istorijskog romana Axis Mundi, objavljenog 2019. u izdanju Umetničkog horizonta iz Kragujevca.

Arheolog iz Kragujevca, Miloš Antonijević napisao je izuzetno zanimljiv i uzbudljiv roman, prepun akcija, avantura, znanih ali i nepoznatih istorijskih činjenica. On nudi bogat, stručan rečnik i poznavanje civilizacije Bliskog istoka, Izraela i savremenog Jerusalima.

Antonijević pokazuje veliku erudiciju kad piše o umetnosti, nauci, politici i kulturi tog prostora...

Axis Mundi postaje, tako, svojevrstan bedeker Jerusalima.

Nažalost, Antonijević nije dočekaao izlazak svog romana, iznenada je preminuo, u svojoj tridesetoj godini.

15. novembra 2020.

U ovom broju

Jovan Bajford: *Antisemitizam i "Jevrejsko pitanje"* **Jaše Tomić**

Prvoslav S. Plavšić: *Tragom Montalčinijeve Miroslava Smiljanić-Spasić: Sazvežđa Ace Spasića*

Narcisa Potežica: *Tragična sudbina jedne ljubavne priče*

Emil Avdaliani: *Rusija će se verovatno srušiti iznutra*

Radovan Sremac: *Knjige o jevrejskoj genealogiji u Srbiji*

Manfred Gerstenfeld: *Negativne interakcije Džordža Soroša sa jevrejskim svetom*

Herman Vouk: *Ovo je moj Bog (4)*

*** *Svojevrnsni bedeker Jerusalima*

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21
4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*